

ODIHR-ov priručnik za posmatranje novih tehnologija glasanja

ODIHR-ov priručnik

za posmatranje novih
tehnologija glasanja

Izdavač: OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)
Ul. Miodowa 10,
00-251 Varšava,
Poljska
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2018

Prevod ove publikacije je finansirao Projekat za podršku izborima na Zapadnom Balkanu, sredstvima Evropske unije i Austrijske razvojne agencije.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije može se slobodno koristiti i reproducirati u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe, pod uslovom da svaku takvu reprodukciju prati navođenje OSCE-a/ODIHR-a kao izvora.

Ovaj priručnik prvobitno je objavljen 2014. godine pod naslovom *Handbook For the Observation of New Voting Technologies* u izdanju OSCE-ovog Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). Ova verzija je prevod. U slučaju razlika u tekstu, molimo da se pozivate na publikaciju na engleskom jeziku kao konačnu i zvaničnu verziju.

ISBN 978-83-66089-43-3

Dizajn: Nona Reuter

Fotografija na naslovnici: Agnieszka Rembowska. *Birač glasa stavljanjem glasačkog listića u skener, grad Erdenet, predsjednički izbori u Mongoliji, 26. juni 2013. godine*

Štampano u Poljskoj

Sadržaj

Uvod	1
Kako koristiti ovaj priručnik	2
1 Osnove posmatranja novih tehnologija glasanja	4
1.1 Pregled	4
1.2 Prednosti i izazovi NTG-a	5
1.3 Tipovi NTG-a	5
1.4 OSCE-ova opredjeljenja i dobra međunarodna praksa	8
1.5 Ključna načela posmatranja korištenja NTG-a u izbornom procesu	9
1.5.1 Tajnost glasanja	9
1.5.2 Integritet rezultata	9
1.5.3 Jednako pravo glasa	10
1.5.4 Univerzalnost glasanja	10
1.5.5 Transparentnost	11
1.5.6 Odgovornost	11
1.5.7 Povjerenje javnosti	12
2 Uloga različitih EOM-ovih analitičara u posmatranju NTG-a	13
2.1 Uloga NAM-a	14
2.2 Specifični zadaci za EOM	14
2.3 Uloga EOM-ovih analitičara	15
2.3.1 Analitičar NTG-a	15
2.3.2 Pravni analitičar	16
2.3.3 Izborni analitičar	16
2.3.4 Politički analitičar	16
2.3.5 Medijski analitičar	17
2.3.6 Koordinator LTO-a	17
2.4 Kodeks ponašanja za OSCE-ove/ODIHR-ove posmatrače na izborima	17
3 Analiza sadržaja novih tehnologija glasanja: Posmatranje koje vrši osnovni tim EOM-a	18
3.1 Odlučivanje o tome da li i kako uvesti NTG	18
3.2 Pravni kontekst	21
3.3 NTG i izborni sistem	25
3.4 Političke stranke, civilno društvo i mediji	26

4	Ocjenivanje novih tehnologija glasanja: Rad analitičara NTG-a	28
4.1	Nabavka i kupovina NTG-a	28
4.2	Uloga izborne administracije u korištenju NTG-a	30
4.2.1	Restrukturiranje procesa glasanja	30
4.2.2	Višestruki kanali glasanja: Integracija elektronskog procesa i onog u kojem se koristi papir	31
4.2.3	Nadzor	31
4.2.4	Upravljanje rizikom	32
4.2.5	Uloga dobavljača	32
4.2.6	Obuka službenika na glasačkim mjestima	33
4.2.7	Obrazovanje birača	33
4.3	Sigurnost, tajnost glasanja i integritet rezultata	35
4.4	Upotrebljivost, dizajn glasačkog listića, dostupnost za birače i pouzdanost	38
4.4.1	Upotrebljivost	38
4.4.2	Dizajn glasačkog listića	39
4.4.3	Dostupnost za birače	40
4.4.4	Pouzdanost	40
4.5	Javno testiranje	41
4.6	Evaluacija i certifikacija	43
4.7	Metode verifikacije	45
4.7.1	Revizije	46
4.7.2	Evidencija revizije koju verificira birač i skenirani glasački listići	46
4.7.3	Verifikacija i glasanje putem interneta	47
4.8	Pristup za posmatrače, dokumentacija i druge mjere transparentnosti	49
5	Regionalna perspektiva: Uloga dugoročnih posmatrača i regionalnih analitičara	52
6	Uloga kratkoročnih posmatrača	55
7	Izveštavanje: Ocjenjivanje i davanje preporuka	60
8	Provedba preporuka	63
	Aneksi	67
	Aneks A: Korisna terminologija	68
	Aneks B: Glavna kontrolna lista	70
	Aneks C: Kodeks ponašanja za OSCE-ove/ODIHR-ove izborne posmatrače	72
	Aneks D: Odabrana OSCE-ova opredjeljenja, dokumenti s primjerima dobre prakse i relevantni sudski predmeti	73

Uvod

O ODIHR-ovom priručniku za posmatranje novih tehnologija glasanja

Korištenje informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT) na izborima znatno je povećano tokom posljednjih godina. Danas gotovo svi izborni procesi na neki način koriste nove tehnologije (od registracije birača do tabularnog prikaza rezultata). Nove tehnologije u nekim se zemljama koriste i prilikom glasanja i prebrojavanja glasova, što je otvorilo neka pitanja o tome koliko su takve aplikacije u skladu sa opredjeljenjima Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) i s drugim primjerima dobre međunarodne prakse za demokratske izbore.

Nekoliko država učesnica OSCE-a tokom svojih izbora implementiralo je ili testiralo nove tehnologije glasanja (NTG). Ovo je uključivalo korištenje elektronskih uređaja za glasanje, skenera glasačkih listića, glasanje putem interneta i druga elektronska sredstva. Neke od tih država nastavljaju koristiti NTG, dok su ga druge prestale koristiti i vratile se na metode glasanja na papirnim listićima. S obzirom da je u toku velika rasprava o potencijalnim prednostima, kao i izazovima korištenja NTG-a na izborima, OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) posvećuje veću pažnju ovom pitanju u kontekstu svog mandata posmatranja izbora.

Istovremeno, korištenje NTG-a znači i izvjesne izazove u posmatranju izbora. NTG se često provodi na način koji otežava neposredno fizičko posmatranje nekih važnih procedura. Dodatna komplikacija je da NTG možda nije široko shvaćen među tipičnim posmatračima. Stoga, u ODIHR-ovoj metodologiji posmatranja izbora ima prostora da se više uzme u obzir tehnološki razvoj na planu izbora.

Ovaj priručnik je dizajniran da pruži osnovne smjernice svim ODIHR-ovim Izbornim posmatračkim misijama (EOM) o tome kako posmatrati korištenje NTG-a u izbornim procesima.¹ Razrađen je kao dio ODIHR-ovih kontinuiranih nastojanja da unaprijedi svoju metodologiju i povećá profesionalnost u posmatranju nekih specijaliziranih

¹ Kroz cijeli tekst, osim ako nije drugačije navedeno, pojam EOM također uključuje druge tipove formata ODIHR-ovih izbornih misija, kao što su ograničene izborne posmatračke misije, misije za ocjenu izbora i izborni ekspertni timovi.

aspekata izbora. Ovaj priručnik daje praktične smjernice za EOM-ove kako da uključe posmatranje NTG-a u svoj rad. On nadopunjuje ODIHR-ov *Priručnik za posmatranje izbora* (šesto izdanje) i druge publikacije koje je ODIHR objavio, i treba se stoga čitati zajedno sa njima.²

Mnoga pitanja vezana za NTG često zahtijevaju specifičnu tehničku stručnost i trebaju biti prvenstvena odgovornost analitičara NTG-a u EOM-u. Ipak, pitanja NTG-a su tijesno povezana i sa pravnim, političkim i administrativnim aspektima izbornog procesa. Da bi se došlo do preciznih zaključaka, potrebno je, stoga, da postoji svijest i doprinos svih članova EOM-a. Posmatranje korištenja NTG-a u izbornom procesu stoga je odgovornost analitičara NTG-a, u tijesnoj saradnji i kroz zajednički rad sa drugim članovima EOM-a, uključujući osnovni tim, dugoročne posmatrače i kratkoročne posmatrače, ako je primjenjivo.

Kako koristiti ovaj priručnik

Ovaj priručnik je dizajniran kao radna alatka. On treba da pomogne svim EOM-ovima u identificiranju i procjeni različitih elemenata NTG-a koji mogu utjecati na provođenje demokratskih izbora. Priručnik je strukturiran da članovima EOM-a omogući da se brzo usredsrede na onaj materijal koji je najrelevantiji za njihove specifične odgovornosti.

- ❑ Uvodno poglavlje pruža opći pregled i historijat NTG-a, poput uvođenja raznih oblika tehnologija koje se obično koriste prilikom procesa glasanja, prebrojavanja i tabularnog prikaza rezultata.
- ❑ Drugo poglavlje razmatra ulogu izborne posmatračke misije u posmatranju NTG -a i uloge različitih analitičara u okviru misije. Tu je također opis bitnih aspekata, kao što su djelokrug Misije za procjenu potreba na ovom polju i Kodeks ponašanja.
- ❑ Treće poglavlje razmatra kontekst u kojem se NTG koristi, te identificira pitanja koja nekoliko analitičara osnovnog tima EOM-a zajedno trebaju razmotriti i analizirati. To uključuje elemente poput odlučivanja o uvođenju NTG -a, pravni okvir, mogući utjecaj implementacije NTG-a na ukupni izborni sistem, i javnu raspravu o korištenju NTG -a sa političkim strankama, civilnim društvom i medijima.
- ❑ Četvrto poglavlje usmjereno je na ulogu analitičara NTG -a tokom EOM-a, kao i na specifične elemente koje treba posmatrati, sistematski analizirati i ocijeniti.
- ❑ Peto i šesto poglavlje identificiraju one aspekte NTG -a koje DP-i i KP-i mogu konstruktivno posmatrati kako bi EOM mogla prikupiti informacije vezane za provedbu NTG -a na regionalnom nivou i na nivou glasačkih mjesta.
- ❑ Sedmo poglavlje razmatra izvještavanje EOM-a i elemente koje misija treba razmotriti prilikom ocjene, donošenja zaključaka i prezentiranja preporuka u vezi sa NTG -om na izborima.
- ❑ Završno poglavlje daje načine na koje ODIHR može pomoći državama učesnicama u provedbi prethodnih preporuka u vezi sa NTG-om.

² Vidjeti također: <<http://www.osce.org/odihr/elections/75352>>. Godine 2008, ODIHR je objavio dokument sa diskusijom na temu NTG-a (vidjeti <<http://www.osce.org/odihr/elections/34725>>). Ovaj priručnik se bavi pitanjima koja su sadržana u tom dokumentu za diskusiju i zamjenjuje ga.

- Aneksi daju glosar korisnih termina, glavnu kontrolnu listu, ODIHR-ov kodeks ponašanja za posmatrača, kao i tekstove ključnih OSCE-ovih opredjeljenja i referenci na dobru međunarodnu praksu, uključujući odabrane sudske predmete koji su relevantni za korištenje NTG -a na izborima.

Određeni broj kontrolnih lista nudi se kroz cijeli tekst kako bi se posmatračima na raznim nivoima pomoglo da brzo započnu odgovarati na pitanja vezana za NTG. Oni također služe kao lista podsjetnika na pitanja koja svaki član tima tokom misije treba razmotriti. Neće svako pitanje obavezno biti relevantno za svaku EOM, s obzirom na raznolikost praksi NTG -a, što se razmatra u sljedećem poglavlju.

Pošto su svaki izbori jedinstveni, neće sva pitanja istražena u ovom priručniku biti relevantna za sve izbore u kojima se koriste NTG. Na nekim izborima, NTG može biti široko korišten; u drugima to može biti tek ograničeno testiranje. Isto tako, različiti EOM-ovi su u stanju staviti više ili manje naglaska na pitanja koja se tiču NTG-a, zavisno od njihove veličine, trajanja i resursa. U okviru raspoloživih resursa i tamo gdje je to relevantno, međutim, EOM-ovi treba da uzmu u obzir NTG i, kad to odgovara, da uključe sva za njega vezana pitanja u svoj izvještaj i preporuke.

Posmatrači diskutiraju sa izbornim službenicima u Norveškoj o procesima glasanja putem interneta i kako se oni prate, 2013. godine

1

Osnovne informacije o posmatranju novih tehnologija glasanja

1.1 Pregled

U ovom priručniku „nove tehnologije glasanja“ (NTG) se definiraju kao korištenje informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT) primijenjenih na glasanje i prebrojavanje glasova. To razumijevanje ovog pojma uključuje korištenje elektronskih sistema glasanja, skeniranje glasačkog listića i glasanje putem interneta. Termin „elektronsko glasanje“ koristi se također u ovom priručniku; izuzev ako je drugačije navedeno, ovaj termin treba smatrati sinonimom za „nove tehnologije glasanja“.

Analiza NTG-a nekada zahtijeva pregled tehnologija koje ga podržavaju, poput elektronskih sistema izborne administracije, i drugih novih tehnologija koje mogu biti korištene u izbornim procesima, kao što su sistemi registracije birača ili (biometrijska) identifikacija birača; njihova analiza, međutim, nije obuhvaćena ovim priručnikom.

1.2 Prednosti i izazovi NTG-a

Različita su objašnjenja koja OSCE-ove države učesnice navode za uvođenje NTG-a u svoj izborni proces. Među navedenim prednostima je da NTG ima potencijal da poveća izlaznost birača, olakša uključivanje građana koji žive u inostranstvu, smanji troškove provođenja izbora, olakša provođenje simultanih izbora, smanji ljudske greške (uključujući nevažeće glasačke listiće), poboljša preciznost prebrojavanja i poveća brzinu tabularnog prikaza rezultata i objavljivanja rezultata. NTG može potencijalno povećati pristup za birače sa invaliditetom i one koji govore manjinske jezike.

Istovremeno, NTG ima i izvjesnih potencijalnih izazova. Jedan od izazova je potreba da se očuva tajnost glasanja dok se istovremeno osigurava integritet rezultata. Do sada se pokazalo da je u elektronskim procesima glasanja – posebno glasanja putem interneta – teško ispoštovati oba ova temeljna demokratska principa istovremeno. Drugi izazov je da NTG uvodi dodatnu kompleksnost u izborni proces, kao što je potreba da se izmijeni i dopuni zakonodavstvo; planira kako će NTG biti nabavljene, testirane, ocijenjene, certificirane i osigurane; i da obezbijedi obrazovanje birača i obuku izbornih službenika; kao i opća pitanja vezana za transparentnost procesa i pristup za posmatrača. Korištenje NTG-a, stoga, ne doprinosi obavezno jačanju povjerenja; prije će biti da se čini da njegovo provođenje, da bi bilo uspješno, zahtijeva prethodno stečeno povjerenje u izbornu administraciju. Ti izazovi, ako se na njih ne odgovori u potpunosti, mogu umanjiti povjerenje javnosti u izborni proces.

1.3 Tipovi NTG-a

Kao i sa tradicionalnim glasanjem na papiru, NTG se može koristiti u kontroliranim okruženjima, kao što su glasačka mjesta, ili daljinski u nekontroliranim okruženjima, kao što je glasanje putem kućnog kompjutera ili pametnog telefona. Mada na raspolaganju imamo mnogo tipova uređaja, NTG koji se sada koristi u OSCE-ovom području može se podijeliti na četiri glavne kategorije:

1. Tehnologija za skeniranje glasačkih listića koristi glasački listić kojeg je ili popunio sam birač ili je popunjen uz pomoć uređaja za popunjavanje glasačkog listića na glasačkom mjestu, što se onda unosi u uređaj za skeniranje i prebrojava elektronski „čitanjem“ biračeve oznake na glasačkom listiću. Takvi uređaji mogu se smjestiti na glasačkim mjestima ili u centrima za prebrojavanje glasova, koji se smatraju kontroliranim okruženjem³

³ U nekim slučajevima, tehnologija skeniranja glasačkog listića također se koristi za brojanje glasačkih listića poslanih poštom koji su popunjeni kod kuće i poslani vlastima.

2. Sistem glasanja direktnim elektronskim evidentiranjem (DRE/DEE) evidentira izbor birača na glasačkom mjestu, obično uređajem kojim se upravlja dodiranjem ekrana (touch-screen) ili pritiskom na tipku (push-button), te elektronski prebrojavaju glasovi. Slično skenerima glasačkih listića, sistemi DRE su također obično locirani u kontroliranim okruženjima.

3. Glasanje putem interneta može omogućiti biračima da glasaju bilo gdje u nekontroliranom okruženju. Glasovi se potom pohranjuju i sabiraju elektronski na jednom centraliziranom mjestu. Internet je prvenstveni kanal za glasanje koji se sada koristi u elektronskim sistemima glasanja na daljinu.

4. Hibridne forme NTG-a kombiniraju kontrolirano okruženje glasačkih mjesta sa centraliziranim evidentiranjem i prebrojavanjem glasova putem interneta. U ovim sistemima, birači moraju glasati na kompjuteru na glasačkom mjestu, a glasovi se onda prenose elektronski na centralni server.

Sljedeća tabela daje pregled tehnologija glasanja koje se trenutno koriste na OSCE-ovom području u skladu sa okruženjem u kojem se glasa i sredstvom koje se koristi za glasanje. Ona pomaže da se bolje shvate svojstva novih elektronskih tehnologija za glasanje koje danas postoje, i kako se one odnose prema tradicionalnim.

Sredstvo	Korištenje u kontroliranom okruženju	Korištenje u nekontroliranom okruženju	Korištenje mješovitih okruženja
Glasanje papirnim glasačkim listićima	Glasanje sa papirnim glasačkim listićima na glasačkim mjestima	Glasanje putem pošte	Glasanje sa mobilnim glasačkim kutijama
Glasanje sa NTG-om	Sistemi glasanja direktnim elektroničkim evidentiranjem (DRE)	Glasanje putem interneta	Hibridni NTG: sistemi DEE koji koriste tehnologiju glasanja putem interneta
Papirni glasački listići i elektronsko prebrojavanje	Skener glasačkih listića		Centralno prebrojani glasovi poštom uz skeniranje glasačkih listića

Tabela 1: Oblici glasanja u OSCE-ovom području

Važno pitanje za svaki NTG je kako obezbijediti da se zbir glasova može verificirati dok se istovremeno čuva tajnost glasa svakog birača. Standardna praksa provođenja nasumičnog ručnog ponovnog prebrojavanja može biti efikasno sredstvo verifikacije; međutim, ponovno ručno prebrojavanje zahtijeva korištenje papira u sistemu. To je jedino moguće za NTG koji je instaliran u kontroliranim okruženjima.

Tehnologija skeniranja glasačkih listića nudi mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja. Sposobnost takvog uređaja da skenira glas birača zavisi od toga da li je birač glasački listić pravilno popunio i podložno je margini greške samog uređaja i ovisi od pravne definicije važećeg glasačkog listića.

Neki sistemi DRE-a uključuju evidenciju na papiru koja se čuva u sistemu koji omogućava da birač verificira evidenciju na papiru, idealno prije nego što stvarno glasa. Takva evidencija na papiru naziva se „trag provjere na papiru koju je verificirao birač“ (VVPAT). Sistemi DRE-a sa VVPAT-om nude mogućnost za ponovno ručno prebrojavanje. Tehnologije DRE-a koje čuvaju trag na papiru koju nije verificirao birač mogu također ponuditi mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja, ali ovo ponovno prebrojavanje će uzeti u obzir samo ono što je sistem evidentirao, što ne mora obavezno biti namjeravani izbor birača.

Drugi DRE uređaji evidentiraju glasove samo elektronski i ne pružaju mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja. Ti sistemi koji ne koriste papir oslanjaju se na to da će elektronska memorija pohraniti evidenciju glasačkih listića ubačenih u zasebni hardver, kao što je hard disk ili memorijska kartica, pri čemu većina njih vodi dnevnik operacija („dnevnik revizije“). Provjera tih podataka može razjasniti stvari ako se postave pitanja, ali to zahtijeva intervenciju eksperta i možda neće biti uspješno ako u samom hardveru dođe do greške.

Glasanje putem interneta po svojoj prirodi ne omogućava ponovno ručno prebrojavanje glasova. Sistemi glasanja putem interneta se, stoga, oslanjaju na kompjuterske sigurnosne mjere, certifikaciju i, u krajnjoj instanci, stepen povjerenja u programere i operatere sistema. Neke tehnologije glasanja putem interneta također pokušavaju pružiti pojedinačnim biračima mogućnost da verificiraju da je njihov glas evidentiran kako je i unesen. Hibridni sistemi mogu imati uređaj za ponovno ručno prebrojavanje, ako je VVPAT uključen; inače, ovi sistemi se oslanjaju na iste mehanizme kao i sistemi glasanja putem interneta u svrhu osiguravanja integriteta rezultata.

Nove elektronske mjere koje koriste kriptografiju⁴ trenutno se testiraju, s ciljem da se pruži slična mogućnost verifikacije od početka do kraja.⁵ Takvi sistemi su dizajnirani za korištenje bez papirnog traga i namjeravaju se koristiti uglavnom u nekontroliranim okruženjima, naprimjer, u glasanju putem interneta. Neka od tih rješenja, kao što je provjera mobilnim telefonom, omogućila bi pojedincima da verificiraju svoj glas putem zasebnog elektronskog kanala, mada to nije univerzalna verifikacija. Kao što je slučaj sa svim NTG sistemima, oni treba da rade u skladu sa odgovarajućim pravnim okvirom i u okviru odgovarajućeg organizacionog okruženja koje obezbjeđuje integritet elektronskog glasanja.

4 Kriptografija je tehnika za održavanje komunikacija (podataka) sigurnim i zaštićenim od bilo koje treće strane.

5 Mogućnost verifikacije od početka do kraja je funkcija NTG sistema koja omogućava potvrdu rezultata na univerzalnoj i/ili individualnoj osnovi. Sistemi sa univerzalnom mogućnošću verifikacije pružaju sredstva da nezavisna treća strana pomoću ručnih ili matematičkih provjera utvrdi da li je izvještaj o rezultatu izbora pošten i bez manipulacije. Na individualnom nivou, biračima je pružena prilika da verificiraju da li je njihov glas zabilježen kako je namjeravano, pohranjen kako je namjeravano, i (idealno) prebrojan kako je popunjeno.

Konačno, važno je zapaziti da je sadašnji trend u državama učesnicama OSCE-a, koje su uvele NTG, korištenje elektronskog glasanja zajedno sa nekim oblikom papirnog traga.⁶ U nekim slučajevima, elektronsko glasanje je obezbijeđeno kao alternativni kanal za glasanje na raspolaganju svim ili samo nekim biračima. U drugim slučajevima, NTG se koristi isključivo na određenim geografskim područjima, tipično za građane u inostranstvu, dok se papirni glasački listići koriste u drugima.

1.4 OSCE-ova opredjeljenja i dobra međunarodna praksa

NTG sistemi imaju namjeru ispuniti iste funkcije kao i sistemi koji se zasnivaju na papiru ili mehanički sistemi, te stoga moraju ispuniti iste standarde koji se primjenjuju na te sisteme. OSCE-ova opredjeljenja definiraju načela za demokratske izbore, bez obzira na tehnologiju koja se koristi. Ta načela su dogovorile države učesnice OSCE-a u Kopenhaškom dokumentu 1990. godine i u kasnijim OSCE-ovim opredjeljenjima.⁷ Posebno, proces glasanja zahtijeva provedbu univerzalnog, direktnog, jednakog i tajnog glasanja putem ubacivanja listića, prebrojavanja i tabularnog prikaza rezultata glasačkih listića na pošten, transparentan i odgovoran način.

Države učesnice OSCE-a zasad nisu utvrdile nijedno opredjeljenje specifično za NTG. Međutim, u posljednjoj deceniji bilo je udruženih nastojanja unutar Vijeća Evrope na razvijanju standarda za NTG.⁸ Godine 2004, Komitet ministara Vijeća Evrope izdao je Preporuku o pravnim, operativnim i tehničkim standardima za elektronsko glasanje, koja predstavlja jedini specijalizirani međunarodni pravni dokument u ovom pogledu.⁹ Ta Preporuka uslijedila je nakon izvještaja Evropske komisije za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) Vijeća Evrope koja se odnosi na kompatibilnost glasanja na daljinu i elektronskog glasanja sa zahtjevima dokumenata Vijeća Evrope.¹⁰ Detaljniji dokument o transparentnosti i certifikaciji sistema za elektronsko glasanje usvojen je 2011, kao dodatak Preporuci iz 2004. godine.¹¹ Što se tiče pojedinih država, nekoliko država učesnica OSCE-a pokrenulo je inicijativu da razrade vlastite uslove vezane za NTG.

Zajedno sa OSCE-ovim opredjeljenjima za demokratske izbore, takvi standardi predstavljaju osnov za ocjenu NTG-a. Posebno, Preporuka Vijeća Evrope iz 2004. godine prepoznaje da je

6 Korištenjem TPPVB-a ili skeniranjem glasačkih listića.

7 Za potpunu listu, vidjeti: *OSCE Human Dimension Commitments*, Volume 1, 3rd edition (Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2011), Poglavlje 2.2 on Elections, <<http://www.osce.org/odihr/76894>>.

8 Četrdeset i pet od 57 država učesnica OSCE-a također su članice Vijeća Evrope.

9 Vijeće Evrope, Rec(2004)11 "Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting", Strasbourg, 30. septembar 2004. godine, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

10 "Report on the Compatibility of Remote Voting and Electronic Voting with the Standards of the Council of Europe", European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 12-13. mart 2004. godine, <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.

11 "Guidelines on Certification of E-voting Systems", Council of Europe, novembar 2011. godine, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf>; and "Guidelines on Transparency of E-enabled Elections", Council of Europe, novembar 2011. godine, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf>.

važno osigurati da se omogući posmatranje procesa elektronskog glasanja. Standardi Vijeća često su tehnički po svojoj prirodi i u njima se naglašavaju neki aspekti elektronskog glasanja koji mogu ići mimo djelokruga izborne posmatračke misije ili misije za ocjenu izbora. Oni, ipak, nude neka polazišta za domaće vlasti, posmatračke i akademsku zajednicu. Analitičari EOM-a, pogotovo analitičar NTG-a, trebaju biti upoznati sa ovim dokumentima.

1.5 Ključna načela posmatranja korištenja NTG-a u izbornom procesu

Svaki izborni proces u OSCE-ovom području, što uključuje one koji koriste NTG, treba osigurati puno poštovanje svih OSCE-ovih opredjeljenja. Ona se mogu sažeti u sljedećih sedam ključnih principa koji se primjenjuju kada se posmatra i ocjenjuje korištenje NTG-a. Vrijedi detaljnije razmotriti ta načela i njihove implikacije za NTG.

1.5.1 Tajnost glasanja

Stav 7.4 OSCE-ovog Kopenhaškog dokumenta iz 1990. godine zahtijeva od država učesnica da „osiguraju da se glasovi daju tajnim glasanjem ili drugim primjerenim glasačkim postupkom“. Ovaj zahtjev je u samoj biti demokratskog izbornog procesa, i svaki proces glasanja i prebrojavanja koji ne ispunjava ovo opredjeljenje ne može se smatrati demokratskim.

Tajnost glasanja znači da ne smije biti moguće povezati glas sa konkretnim biračem. Ova tajnost dozvoljava biraču da slobodno glasa, bez mogućnosti za prisilu, zastrašivanje ili kupovinu glasa. Sistemi NTG-a moraju biti usklađeni sa ovim zahtjevom. Birači ne moraju nikom dokazivati kako su glasali, a sistem sam ne smije dozvoliti identifikaciju birača i njegovog glasa. Kada sistemi NTG-a obezbjeđuju da birači dobiju potvrdu ili šifru kako bi verificirali da li je glas evidentiran kako je ubačen, trebaju se provesti dodatne mjere kako bi se osigurala tajnost u skladu sa OSCE-ovim opredjeljenjima. Isto tako, sistem koji ima elektronski dnevnik koji bi se mogao koristiti da se birač poveže sa njegovim izborom, ne bi osigurao tajnost glasanja.

1.5.2 Integritet rezultata

Integritet rezultata – pošteno prebrojavanje glasova i izvještavanje o rezultatima kako to nalaže stav 7.4 OSCE-ovog Kopenhaškog dokumenta – implicira jedan lanac akcija. Svi glasovi moraju biti ubačeni u glasačku kutiju kako su ih birači popunili, a svi glasovi moraju biti prebrojani kako su ubačeni, i nijedan glas ne smije biti nezakonito dodan ili oduzet od rezultata. Ne smije postojati mogućnost za prikrivenu prevaru ili grešku koje mijenjaju rezultate. U procesu papirnih glasačkih listića, integritet ovog lanca može se osigurati kroz posmatranje svakog koraka procesa i verifikaciju, ako je potrebna, kroz mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja.

Slično tajnosti glasanja, NTG sistemi moraju pružiti garanciju integriteta rezultata kako bi se ispoštovala OSCE-ova opredjeljenja o rezultatima prebrojavanja i izvještavanju. Mora postojati mogućnost da se obavi smisljena verifikacija glasova koji su ubačeni elektronski, kao što je verifikacija koja omogućava ponovno ručno prebrojavanje ili verifikacija od početka do kraja pojedinačnog glasanja. NTG koji se oslanja isključivo na povjerenje javnosti

u poštenje izbornih službenika, dobavljača, programera ili tehničara ne pruža efikasna sredstva za verifikaciju integriteta izbora. Mehanizam verifikacije mora također potpuno garantirati integritet rezultata bez kompromitiranja tajnosti glasanja.

U svim slučajevima, verifikaciju treba da obavlja tijelo nezavisno od onoga koje provodi izbore i – u vezi sa verificiranjem pojedinačnih glasova – ona treba da se obavlja za ukupni broj prebrojanih glasova. Sistemi koji omogućavaju da pojedinačni birači verificiraju da je vlastiti glas evidentiran ispravno nisu obavezno efikasni u pogledu garancija integriteta ukupnih rezultata, osim ako se verifikacija može obaviti i na široj osnovi.

1.5.3 Jednako pravo glasa

Stav 7.3 Kopenhaškog dokumenta glasi da će države učesnice omogućiti „jednako pravo glasa za sve punoljetne građane“. Mada ovaj zahtjev ima šire posljedice, jedan od aspekata načela jednakosti jeste da nijedan birač ne može glasati više puta nego neki drugi birač, niti će građani biti spriječeni da učestvuju u glasanju. To znači da NTG sistemi moraju spriječiti svaku osobu da glasa više puta nego je to utvrđeno zakonom, kao i da se nijedan glas ne izuzme iz sistema. Neki sistemi glasanja putem interneta omogućavaju biračima da glasaju više od jednom, uz uslov da se samo posljednji glas računa. Ovo pomaže u smanjenju rizika prisile birača i kupovine glasova. U skladu s tim, mora biti moguće verificirati da nije došlo ni do kakvog kršenja načela jednakosti. Istovremeno, načelo jednakosti znači da glasanje treba biti na raspolaganju svim biračima, posebno biračima koji žive u zemlji. Korištenje tehnologije u procesu glasanja koja diskriminira određene grupe birača ili ih obeshrabruje od učešća ne bi bilo u skladu sa OSCE-ovim opredjeljenjima. NTG sistemi također često podržavaju birače da glasaju kako su namjeravali, npr., tako što im pomažu da izbjegnu nenamjerno višestruko ili nepotpuno glasanje.¹² NTG sistemi trebaju utvrditi da li je nevažeći glasački listić ubačen namjerno ili nenamjerno. Dok namjerno ubacivanje nevažećih glasačkih listića treba biti omogućeno, NTG sistemi trebaju savjetovati birače kako da izbjegnu ubacivanje nevažećeg glasačkog listića ako to ne namjeravaju. Ako se NTG sistemi koriste zajedno sa tradicionalnim kanalima glasanja koji se temelje na papiru, tada sva sredstva glasanja trebaju biti izjednačena, a načini koje birači izaberu da glasaju trebaju imati jednak tretman. Inače bi jednakost glasa mogla biti ugrožena.

1.5.4 Univerzalnost glasanja

Univerzalno pravo glasa je ugrađeno u stav 7.3 Kopenhaškog dokumenta. To opredjeljenje znači da svi punoljetni građani sa pravom glasa moraju imati priliku da učestvuju na izborima te moraju biti obezbijedena efikasna sredstva za njihovo učešće. Ako se na glasačkim mjestima koristi NTG, to ne smije biti isključivi metod glasanja, pošto manje kompjuterski pismeni birači mogu imati problema u rukovanju NTG sistemima. U takvim slučajevima, građani trebaju imati opciju da koriste papirne glasačke listiće, ako tako žele. Glasanje putem interneta ima potencijal da omogući lakši pristup i više opcija za učešće na izborima, posebno za birače koji nisu u mogućnosti da pristupe glasačkim mjestima, poput onih što

¹² Za više informacija za glasanje više i manje od jednom, molimo pogledati dio 4.4 o Upotrebljivosti i dizajnu glasačkog listića.

žive van domovine ili birača sa invaliditetom. Kao što je slučaj sa svim oblicima glasanja na daljinu, što uključuje glasanje putem pošte, uz ovo ide veći rizik od prisile birača ili kupovine glasa.

1.5.5 Transparentnost

Transparentnost je ključni dio OSCE-ovih opredjeljenja vezanih za izbore pošto je potrebno verificirati da su izbori obavljani u skladu sa zakonom i demokratskim načelima. Posmatranje izbora je ključni aspekt transparentnosti, priznat u stavu 8 Kopenhaškog dokumenta iz 1990. godine. Političke stranke, kandidati i posmatrači trebaju imati priliku da prate rad izbornih organa na svim nivoima, a posebno procese glasanja, prebrojavanja i tabularnog prikaza rezultata.

Takvo posmatranje mora biti istinsko.¹³ Mogućnost istinskog posmatranja je posebno važna tamo gdje su u izborni proces uvedene znatne promjene, kao što je NTG. U slučaju elektronske tehnologije glasanja i prebrojavanja, samo posmatranje birača i službenika koji rukuju uređajima vjerovatno neće biti sasvim dovoljno. Posmatrači trebaju imati dodatni pristup kako bi bili uvjereni da je izborni proces u punom skladu sa zakonom i demokratskim načelima. Posmatrači se ne smiju miješati u taj proces; međutim, oni trebaju imati puni pristup dokumentaciji o sistemu, uključujući certifikaciju i izvještaje o testiranju. Posmatrači ne smiju biti obavezni da potpisuju sporazume o povjerljivosti kako bi imali pristup dokumentaciji ili da bi mogli pratiti procese, jer bi to ugrozilo sposobnost EOM-a da izvijesti o svojim nalazima. Za zakonodavstvo i praksu koji ne omogućuju dovoljno pristupa posmatračima ne može se dati ocjena da u potpunosti ispunjavaju OSCE-ova opredjeljenja.

Transparentnost također uključuje obavezu da svi učesnici u izborima, uključujući birače, trebaju imati dovoljno sredstava da nauče detaljno kako sistemi NTG-a funkcioniraju.

1.5.6 Odgovornost

U Odluci Ministarskog vijeća br. 5/03 iz Maastrichta 2003. godine podvučen je značaj odgovornosti učesnika u izbornom procesu prema glasačkom tijelu.¹⁴ Za NTG, to uključuje izborne službenike, dobavljače, tijela za certifikaciju i druge uključene u nabavku, upravljanje i korištenje sistema. Izborni službenici trebaju biti odgovorni za ukupno provođenje izbora, uključujući nadzor nad NTG-om. Ako NTG uključuje tehnologiju koju su isporučili privatni dobavljači, uloge i odgovornosti tih dobavljača moraju biti jasno definirane. Slično, agencije za izdavanje certifikata i druga tijela moraju biti striktno odgovorna kako bi se osiguralo da ispunjavaju svoje odgovornosti.

Odgovornost također znači da se treba voditi detaljni zapisnik sa opisom načina na koji izborna administracija ili druga odgovorna lica rade sa sistemom, kada se to radi i ko, zapravo,

¹³ Naprimjer, u sistemima sa papirnim glasačkim listićima, prebrojavanje se ne može smatrati transparentnim ako su posmatrači prisutni tokom prebrojavanja, ali se drže na takvoj razdaljini da ne mogu vidjeti sadržaj glasačkih listića i ne mogu verificirati da su glasovi prebrojani pošteno.

¹⁴ OSCE Ministerial Council, Decision No. 5/03, "Elections", Maastricht, 2. decembar 2003. godine, <<http://www.osce.org/mc/40533>>.

obavlja posao. Idealno bi bilo da procedure opisane u tom zapisniku budu potvrđene od strane nezavisnog revizora ili putem podjele dužnosti.¹⁵

1.5.7 Povjerenje javnosti

Povjerenje javnosti je važan element demokratskog izbornog procesa i potvrđen je OSCE-ovim dokumentima, uključujući Odluku Ministarskog vijeća br. 5/03 iz Maastrichta 2003. godine. Povjerenje javnosti uvijek se uzima u obzir u ODIHR-ovim aktivnostima posmatranja izbora. Povjerenje javnosti se zasniva dijelom na tome koliko politički organi, izborni službenici i sudovi poštuju i pridržavaju se gore identificiranih načela. Povjerenje javnosti u izbore može biti umanjeno percepcijom da se izborima loše upravlja ili da je moguće da ne odražavaju u potpunosti volju naroda.

Povjerenje javnosti je bitan uvjet za korištenje NTG-a. Tamo gdje postoji znatan nivo nepovjerenja i nezadovoljstva u izbornu administraciju, uvođenje NTG-a moglo bi biti problematično i moglo bi dalje umanjiti povjerenje javnosti u izbore. Postepeni pristup u uvođenju, uz detaljno testiranje, verifikaciju i punu transparentnost, može pomoći da se postigne povjerenje javnosti u NTG.

15 Podjela dužnosti znači da barem dvije osobe trebaju raditi na sistemu u isto vrijeme, čime se osigurava da one jedna drugoj nadziru ponašanje u nastojanju da se spriječe malverzacije.

Izborni službenici pokazuju novu tehnologiju glasanja biračima u Kazahstanu, 2004. godine

2

Uloga EOM-ovih analitičara u posmatranju NTG-a

Kada zemlja koristi tehnologiju radi automatizacije glasanja i prebrojavanja glasova, to može utjecati na različite aspekte izbornog procesa i ne može se posmatrati izolirano. Stoga, analiza NTG-a i njegovo posmatranje trebaju biti sastavni dio rada svakog EOM-a.

Kao i drugi elementi EOM-a, posmatranje NTG-a ima za cilj analizu dobijenih informacija, ocjenu u kojoj mjeri zakoni i prakse ispunjavaju OSCE-ova opredjeljenja i druge međunarodne standarde dobre prakse i nacionalno zakonodavstvo te davanje konstruktivnih preporuka državama učesnicama da uzmu u obzir njihovu kasniju provedbu.

2.1 Uloga NAM-a

Za provedbu NTG-a, potrebne su kompleksne pripreme koje iziskuju dosta vremena da bi se izazovi predočili ne samo državnim akterima, već i EOM-ovima. Mnoge od tih preporuka za korištenje NTG-a daju se prije dolaska uobičajenog kompletnog EOM-a, što se obično dešava šest do osam sedmica prije dana izbora. To misijama za procjenu potreba (NAM), koje se šalju u države učesnice OSCE-a kada god se zakažu izbori kako bi se procijenile potrebe za ODIHR-ove izborne aktivnosti, dodjeljuje važnu ulogu u slučaju primjene NTG. NAM treba istražiti planove događaja vezanih za NTG kako bi se pomoglo u ocjeni da li se ključni događaji odvijaju prije ili nakon dolaska osnovnog tima EOM-a. Takvi ključni događaji mogu biti izrada potvrda o pravu glasa za birače,¹⁶ javno testiranje NTG opreme, ključni događaji potpisivanja¹⁷ koji osiguravaju integritet izbora ili uništavanje podataka o bitnoj NTG opremi.¹⁸ Na osnovu takvih informacija, NAM može preporučiti da se eksperti pošalju prije ili nakon datuma slanja osnovnog tima. Timovi eksperata mogu biti sastavljeni od dva ili tri analitičara, među njima analitičar NTG-a, ponekad zajedno sa izbornim, pravnim ili političkim analitičarima kako bi se pratili ti ključni događaji.

2.2 Specifični zadaci za EOM

Kako bi se efikasno analiziralo korištenje NTG-a na izborima u vezi s navedenih sedam načela, svaki EOM će trebati prikupiti i ocijeniti određene informacije o korištenim tehnologijama, uključujući:

- tip NTG-a koji se koristi;
- navedene razloge za korištenje NTG-a i percipirane prednosti nad tradicionalnim procesima glasanja i prebrojavanja;
- proces za izbor, nabavku i implementaciju NTG sistema;
- da li je odluka o uvođenju NTG-a bila široko prihvaćena od strane političkih stranaka, birača i drugih učesnika u izborima ili je, nasuprot tome, bila kontroverzna;
- postojeći pravni propisi u pogledu korištenja NTG-a, uključujući pristup za posmatrače, kao i svaku aktualnu diskusiju u vezi sa uvođenjem odredbi za njegovo korištenje;
- koja dokumentacija o NTG-u je dostupna javnosti i koja je dokumentacija na raspolaganju samo ograničenoj publici;

16 Potvrda o pravu glasa za birača može biti lična karta; jedinstvena, jednokratna lozinka; pametne kartice; ili druga sredstva kojim se korisnik nedvojbeno identifikira kao osoba s pravom glasa.

17 Ključni događaj potpisivanja je sastanak (uglavnom prilikom glasanja putem interneta) na kojem ključni članovi tijela za upravljanje izborima kreiraju tajni elektronski „ključ“ koji se koristi za zaštitu integriteta elektronskog glasanja. Taj ključ je često podijeljen na nekoliko dijelova, pohranjen na zasebnim pametnim karticama, koje onda pojedinačni članovi izbornog upravnog tijela čuvaju sve do nakon zatvaranja izbora. Potom se ti članovi ponovno sastaju da objedine svoje dijelove ključa, otvore elektronsku glasačku kutiju i počnu dešifriranje elektronskih glasova, slično procesu zatvaranja glasačkih kutija i prebrojavanja papirnih glasačkih listića.

18 Uništavanje podataka je metoda kojom se podaci učine neupotrebljivim onda kada više nisu potrebni, na način da ne mogu biti ponovno rekonstruirani. To se može uraditi na razne načine, najčešće magnetskim, fizičkim ili termalnim uništenjem medija na kojem su pohranjeni.

- upotrebljivost¹⁹ NTG sistema; i
- rad na obuci i obrazovanju birača za korištenje NTG sistema.

EOM-ovi s analitičarom NTG-a bit će u stanju dobiti i analizirati informacije mnogo dublje, razmatrajući pri tome pitanja kao što je provođenje studije izvodljivosti prije donošenja odluke, izbor i nabavka sistema, certifikacija i testiranje, upotrebljivost, sigurnost softvera i hardvera, zaštita podataka, transparentnost, upravljanje sistemom od strane izbornih administratora, odgovornost dobavljača i izbornih službenika, verifikacija rezultata i revizija.²⁰ Međutim, i drugi EOM-ovi analitičari će igrati važnu ulogu, posebno u situacijama kada analitičar NTG-a nije prisutan tokom cijele misije.

Bez obzira na korištenu tehnologiju, ključni zadatak za EOM je da razumije da li NTG osigurava gore navedene načela, uključujući tajnost glasanja i garancije da rezultati u potpunosti odražavaju izbor birača, ili je bilo rupa koje bi mogle kompromitirati njihovo ispunjenje.

Pored ocjene tehnologije, EOM treba također dobiti druge tipove informacija o korištenju NTG-a, na osnovu sastanaka sa državnim zvaničnicima, kandidatima, predstavnicima političkih stranaka, organizacijama civilnog društva, dobavljačima, predstavnicima medija, sudijama, pripadnicima akademske zajednice i specijalistima na ovom polju, i drugima. Informacije, zaključci i preporuke koje su rezultat posmatranja trebaju se uključiti u izvještaj EOM-a. Sljedeći dijelovi ovog priručnika daju više detalja o svim tim aspektima posmatranja i ocjene korištenja NTG-a na izborima.

2.3 Uloga raznih EOM-ovih analitičara

Gdje je to relevantno i moguće, analitičar NTG-a će biti angažiran za EOM. Analitičar NTG-a treba biti u stanju da obavještava članove misije i pruža dodatne smjernice o okolnostima koje mogu zahtijevati posebnu pažnju. Svi članovi EOM-a trebaju biti svjesni kako se pitanja koja se tiču NTG-a odnose na njihovo specifično područje interesa i raditi zajedno na analizi konteksta u kojem se odvija korištenje NTG-a.

Uloge različitih EOM-ovih analitičara koji će vjerovatno obrađivati informacije vezane za NTG u okviru jedne misije opisane su u sljedećim dijelovima.

2.3.1 Analitičar NTG-a

Analitičar NTG-a igra vodeću ulogu u posmatranju i ocjenjivanju korištenja NTG-a na izborima, i njegovim implikacijama na ukupan proces. Glavni zadatak te osobe je da shvati kako se očekuje da će NTG funkcionirati i kako funkcionira u praksi, te kako to sistematično analizirati prema sedam gore navedenih načela. To uključuje proces kojim se provodi glasanje, način na koji se glasovi prebrojavaju i kako se glasovi i njihovi rezultati prenose za tabularni prikaz rezultata centralnom nivou. U nekim slučajevima, to može uključiti i elektronsku identifikaciju birača. Također je potrebno znati koji se hardver i softver koriste

¹⁹ „Upotrebljivost“ se definira kao analiza lakoće korištenja i mogućnosti da se nauči tehnologija.

²⁰ Revizija je ocjenjivanje sistema u pogledu toga da li ispunjava prethodno definirane kriterije ili ne. Rezultat takvog ocjenjivanja može biti izvještaj o reviziji ili certifikat.

u svakoj fazi procesa. Ova pozicija, stoga, zahtijeva široku stručnost na polju informacione tehnologije, iskustvo na polju kompjuterske sigurnosti u izbornim sistemima i poznavanje politike u pogledu primjene NTG-a kako bi se ispravno analizirali svi njegovi aspekti, te napredne vještine izvještavanja. U slučajevima gdje je za potrebe EOM-a potrebno specijalizirano tehničko znanje ili znanje o različitim aspektima politika NTG-a, EOM može unajmiti više od jednog NTG analitičara kako bi obuhvatio sve te aspekte.

Analitičar NTG-a treba biti spreman da informira ostale članove osnovnog tima EOM-a i sve dugoročne i kratkoročne posmatrače o sistemu, te da identifikira kritična pitanja za posmatranje. Usto, analitičar će tijesno saradivati s gore navedenim članovima osnovnog tima kako bi dao analizu konteksta u kojem se odvija korištenje NTG-a kao i svoj input za izradu posmatračkih formulara.

2.3.2 Pravni analitičar

Pravni analitičar je odgovoran za analiziranje i ocjenu ustavnih i zakonskih odredbi vezanih za korištenje NTG-a. To treba biti integralni dio jedne općenitije ocjene pravnog okvira koja se preduzima kao dio svake EOM. Metodologija za obavljanje ocjene izbornog pravnog okvira sadržana je u ODIHR „Smjernicama za analizu pravnog okvira za izbore”.²¹

Rad pravnog analitičara doticat će se nekoliko pitanja koja se razmatraju u ovom priručniku, pošto mnoga praktična pitanja provedbe – naprimjer, certifikacija, revizija i transparentnost – također moraju biti regulirani zakonom. Pravni analitičar će, stoga, morati tijesno saradivati sa analitičarem NTG-a.

2.3.3 Izborni analitičar

Primarna odgovornost izbornog analitičara je ocjena rada izbornih administrativnih tijela. To uključuje korištenje NTG-a u izbornom procesu. Mada se od izbornog analitičara ne očekuje da obavezno ima tehničko stručno znanje o NTG-u, ta osoba mora biti svjesna specifičnih pitanja koja se toga tiču, te kako ta pitanja utječu na ukupno provođenje izbora.

2.3.4 Politički analitičar

Politički analitičar je prva tačka kontakta EOM-a sa političkim strankama i kandidatima, te također održava kontakte sa domaćim posmatračima i organizacijama civilnog društva. Ovaj analitičar je, stoga, dobro pozicioniran da prikuplja informacije i analizira stavove raznih političkih aktera prema NTG-u i procijeni njihovo povjerenje u ovu tehnologiju.

21 “Guidelines for Reviewing a Legal Framework for Elections”, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, januar 2001. godine, <<http://www.osce.org/odihr/elections/13960>>.

2.3.5 Medijski analitičar

Medijski analitičar provodi kvantitativno i kvalitativno praćenje medija za EOM i održava redovne kontakte sa radio-televizijskim kućama i štampanim medijima. Ovaj analitičar, posebno u manjim misijama za ocjenu izbora je u poziciji da podrži rad analitičara NTG-a kroz posmatranje stava javnosti o upotrebi elektronskog glasanja na izborima. U situaciji gdje je NTG tek uveden u izborni proces, praćenje medija može igrati važnu ulogu u ocjeni dodane vrijednosti koju sa sobom nosi korištenje NTG-a.

2.3.6 Koordinator dogoročnih posmatrača (DP)

Koordinator DP-a je član osnovnog tima koji prikuplja i analizira regionalne informacije koje prikupe DP, uključujući one koje se tiču korištenja i stavova prema NTG-u. Koordinator DP-a može tražiti od DP-a da prate specifične aspekte na regionalnom i lokalnom nivou. To je posebno korisno u zemljama gdje se koriste razni tipovi NTG-a u različitim regionima na istim izborima.

2.4 Kodeks ponašanja za OSCE-ove/ODIHR-ove posmatrače na izborima

Važno je naglasiti da, u skladu sa ODIHR-ovim Kodeksom ponašanja za posmatrače, svi članovi EOM-a moraju izbjegavati svako miješanje u izborni proces. To posebno znači da EOM ne može potvrditi da NTG sistem radi propisno jer je to uloga nacionalnih vlasti. Nemiješanje također znači da posmatrači ne smiju ponuditi savjet ili sugestije izbornim službenicima ili kandidatima, te da ne smiju izražavati bilo kakva lična stajališta o NTG-u koji se koristi na izborima. Posmatrači ne smiju nikada rukovati NTG uređajima niti opremom na način koji bi se mogao pogrešno tumačiti kao namještanje, niti smiju vršiti neovlaštene testove, pokušavati hakirati sistem ili na drugi način kompromitirati nepristrasan i predrasudama neopterećen pristup EOM-a.²² Usto, posmatrači trebaju paziti da ne prekrše tajnost glasa kada pokušavaju dobiti informacije o NTG-u.

²² "Hakiranje" je aktivnost čija je namjera pronaći i iskoristiti slabosti kompjuterskog hardvera, softvera ili kompjuterskih mreža, koja bi mogla omogućiti neovlašteni pristup sistemu.

OSCE/DAVID BISMARCK

Uništeni hard driveri koji su prethodno sadržavali šifrirane glasove u Estoniji, 2011. godine

3

Analiza sadržaja novih tehnologija glasanja: Posmatranje koje vrši osnovni tim EOM-a

3.1 Odlučivanje o tome da li i kako uvesti NTG

Poput svake promjene izbornog procesa, NTG se ne uvodi i ne koristi u vakuumu. EOM treba da razmotri pozadinu i razloge koji vode do uvođenja elektronskog glasanja. Posebno, EOM treba identificirati koje izazove ili probleme NTG treba da riješi. Uz evidentiranje koristi od NTG-a koje navedu sagovornici, EOM treba dodatno ispitati druge motive za korištenje novih tehnologija.

EOM treba također razmotriti proces za odluku o implementaciji NTG-a. Značajne promjene izbornog procesa mogu utjecati na prava birača, izazvati znatne troškove i mogu imati dalekosežni utjecaj na povjerenje javnosti u sam proces. Takve promjene se, stoga, normalno rade nakon pažljivog proučavanja i široke javne rasprave, uz debate u okviru državnih zakonodavnih tijela. EOM treba vidjeti kako je javna diskusija organizirana i koliko je ova diskusija omogućila iznošenje različitih gledišta. Važno je evidentirati da li su sve političke stranke, grupe civilnog društva i relevantni eksperti bili konsultirani i koliko je njihova eventualna zabrinutost uzeta u obzir.

Drugi aspekt odluke da se koristi NTG je nivo dogovora među političkim strankama. Suprotstavljanje korištenju NTG-a može biti pokazatelj nedostatka povjerenja u tehnologiju ili u sposobnost izbornih službenika da je primijene. Odluka koja se donese pored prigovora nekih stranaka ili značajnih sektora civilnog društva mogla bi učiniti štetu povjerenju javnosti u izborni proces u cjelini.

Daljnje razmatranje koje mora izvršiti EOM je način na koji se NTG primjenjuje u praksi. Odluka da se implementira NTG može stvoriti izazove za ispunjavanje izbornih rokova. Često se odluke da se koristi NTG donesu blizu termina sazivanja izbora što ostavlja malo vremena za propisnu pripremu tako kompleksnog posla. Postepeno uvođenje NTG-a kroz jedan period sa manjim regionalno ograničenim pilot projektima, koji uključuju testiranje i postepeno širenje korištenja NTG-a tokom nekoliko izbora može poslužiti za identifikaciju i rješavanje problema i može pomoći u izgradnji povjerenja javnosti u tehnologiju.

Takvo postepeno uvođenje može biti urađeno, naprimjer, kroz probe na neobavezujućim izborima, u nekoliko općina tokom lokalnih izbora ili na ograničenom broju glasačkih mjesta na nacionalnim izborima. Korištenje NTG-a širokog opsega u jednom izbornom ciklusu, s druge strane, izlaže izborni proces povećanim rizicima. EOM treba pažljivo razmotriti motive za svako široko uvođenje i da li je to vođeno konkretnim izbornim potrebama, interesima dobavljača ili drugim motivima. Nadalje, odluka da se koristi NTG ne smije biti donesena tako da se primjenjuje odmah na sljedećim izborima, kako bi se omogućilo vrijeme za izradu studije izvodljivosti, nabavku, planiranje, testiranje, ocjenu, certificiranje, obrazovanje birača, izgradnju povjerenja javnosti i njegovu provedbu.

Poznavanje informacione tehnologije u općoj javnosti i sposobnost da se ona koristi na jednostavan način važni su faktori kada se uvodi NTG, posebno kada neće biti na raspolaganju alternativni papirni glasački listići. Naprimjer, ako bankomati nisu u širokoj primjeni, ili ako su na raspolaganju samo u urbanim područjima, tada tehnologija glasanja dodirrom ekrana potencijalno može zbuniti birače. Drugi pokazatelji pismenosti javnosti na polju informacione tehnologije su broj vlasnika kompjutera i broj onih koji imaju pristup internetu. Manjak kompjuterske pismenosti može dovesti do toga da je znatnom broju birača potrebna pomoć, što može ugroziti tajnost njihovog glasa ili njihovu sposobnost da slobodno biraju. Drugi rizik je da tehnologija može uplašiti neke birače i navesti ih da se uzdrže od glasanja.

EOM treba također razmotriti potencijalni utjecaj izabranog NVG-a na biračko tijelo u cjelini, kao i u pogledu specifičnih grupa birača. NTG može postati prepreka za sve birače u slučajevima tehničkih problema i pitanja upotrebljivosti, kada pitanja sigurnosti ili troška dobiju prioritet nad korisnošću ili jednostavno kada je previše birača dodijeljeno svakom uređaju za glasanje. U takvim slučajevima, proces glasanja može biti kompliciran, trajati duže ili može rezultirati dugim redovima. Također, ako birači vjeruju da sistem omogućava drugima da znaju kao su oni glasali, ili ako sistem uvodi dodatne kompleksnosti u proces glasanja, oni mogu biti manje skloni da ostvaruju svoje biračko pravo kao rezultat toga. Jednako tako, NTG nudi mogućnost da proširi pristup za birače sa invaliditetom ili one koji govore manjinske jezike ali, ako nije pažljivo implementirana, ta tehnologija može biti prepreka njihovom učeću.

Nakon razmatranja ovih pitanja, EOM može donijeti ukupnu ocjenu odluke da se koristi NTG. Može se utvrditi u kojoj mjeri ta odluka odražava stvarne potrebe; da li je zasnovana na podrobnoj studiji i javnoj raspravi; da li je to rezultat širokog sporazuma ili su mu se neki snažno suprotstavili; da li se NTG uvodi postepeno ili u žurbi; mjera do koje se birači osjećaju ugodno pri korištenju tehnologije; i utjecaj na pravo glasa. Ova ocjena će biti korisna kako bi se procijenio efekat uvođenja NTG-a na povjerenje javnosti u izborni proces u cjelini, što je pitanje o kojem EOM treba da razgovara sa svim sagovornicima.

Moguća pitanja:

- ☉ Koji su bili razlozi za uvođenje NTG-a? Koji su bili problemi ili izazovi koje tehnologija namjerava riješiti?
- ☉ Je li odluka da se uvede NTG donesena nakon što je provedena studija izvodljivosti? Ako je tako, koja grupa ili grupe su provele te studije? Koja pitanja su bila obuhvaćena? Je li urađena analiza troška i koristi? Da li su izvještaji o tome javni?
- ☉ Koliko je bila široka javna diskusija? Jesu li grupe civilnog društva i pripadnici akademske zajednice mogli doprinijeti raspravi na jedan smislen način? Koji su njihovi stavovi u pogledu uvođenja NTG-a i u kojoj mjeri je njihova zabrinutost uzeta u obzir?
- ☉ Da li je bilo širokog sporazuma među političkim strankama ili da li je bilo značajnog suprotstavljanja? Da li sve strane osjećaju da je njihova zabrinutost adekvatno razmotrena?
- ☉ Je li se NTG uvodio postepeno, naprimjer kroz pilot projekte? Ako je tako, koliko je takvih projekata provedeno? Da li su oni bili provedeni na stvarnim i zakonski obavezujućim izborima? Postoje li informacije o tome koliko su autentični i realistični bili pilot projekti ili testovi? Ako je NTG uveden u širokom opsegu, koji je bio razlog za to? U kojoj mjeri su lekcije pilot projekta unesene integrirano u kasnije korištenje NTG-a u zemlji?
- ☉ U kojoj mjeri su birači upoznati sa novim informacionim tehnologijama općenito, kao što su bankomati, kompjuteri i internet? Jesu li provedene studije o pismenosti na polju informacione tehnologije u općoj javnosti?
- ☉ Kako sistem utječe na proces glasanja za potencijalno ranjive grupe birača? Koja su gledišta starijih birača, žena birača, birača iz reda nacionalnih manjina ili birača sa invaliditetom? Jesu li oni više ili manje skloni glasati kao rezultat uvođenja NTG-a

- ☉ U kojoj mjeri postoji povjerenje javnosti u NTG? Da li NTG uživa isti nivo povjerenja kao i sistem koji NTG dopunjuje ili zamjenjuje?
- ☉ Koji propisi postoje da se osigura od mogućeg sukoba interesa među dobavljačima, agencijama za certifikaciju i izbornim službenicima? Postoji li etički kodeks da se spriječi pristrasno odlučivanje ili akti prihvaćanja bilo čega od finansijske vrijednosti između dobavljača i zvaničnika?

3.2 Pravni kontekst

Ovaj dio je usmjeren specifično na to da li pravni okvir u potpunosti osigurava da korištenje NTG bude usklađeno sa temeljnim opredjeljenjima OSCE-a i drugim dobrim međunarodnim praksama za demokratske izbore i da li je primjena NTG-a u skladu sa tim načelima, kao i sa domaćim zakonodavstvom.

Ključni zadatak EOM-a je razumjeti kako je NTG reguliran kako bi se izbori mogli posmatrati. To zahtijeva pažljivu provjeru odredbi ustava, zakona i propisa koji se odnose na izbore. To može zahtijevati i razmatranje drugih zakona, kao što su oni vezani za zaštitu podataka. Prethodna sudska osporavanja NTG-a i sudsku praksu, koja je iz toga proizašla, također treba razmotriti.

Detaljni propisi mogu biti prvenstveno sadržani u izbornim zakonima kojima se reguliraju sami izbori ili bi se, alternativno, pravni okvir mogao definirati samo općim pravilima, dok se detalji ostavljaju za obavezujuće propise koje izdaje tijelo za provedbu izbora. Mada ovo drugo rješenje ima prednosti zbog fleksibilnosti, ono može ostaviti i prevelik prostor za prilagođavanje izbornih procedura potrebama tehnologije, umjesto da se dešava suprotno, te za zaobilazanje važnih garancija, ukoliko ostane malo vremena usljed kašnjenja u uspostavi sistema NTG-a. Također ne smije biti znatnih rupa u pravnom okviru; naprimjer, treba biti jasno koji se koraci preduzimaju u slučaju da NTG djelimično ili u potpunosti ne funkcioniše na jednom ili više glasačkih mjesta.

Drugi ključni zadatak je razmotriti da li izborni zakonodavstvo jasno definira barem načela tajnosti, jednakosti, univerzalnosti, transparentnosti, odgovornosti i integriteta rezultata. Jednakost i tajnost glasanja uključeni su u ustave mnogih država učesnica. Ako su neophodne posebne odredbe kako bi se osiguralo da sistemi NTG-a garantiraju ta načela, idealno bi bilo da one budu dio izbornog zakonodavstva. EOM treba, stoga, potvrditi da pravni okvir zahtijeva jednakost i tajnost glasanja i ocijeniti da li su odredbe vezane za NTG u skladu sa tim zahtjevima, kao i da li reguliraju korištenje NTG-a na sličan način kao i glasanje na papirnim glasačkim listićima. Kao takav, taj zakon treba jasno razgraničiti i regulirati sve faze korištenja NTG-a u izbornom procesu, uključujući distribuciju, uspostavu, pokretanje, rad, zaustavljanje i zatvaranje sistema, kao i pohranjivanje, brojanje i tabulaciju glasova. Kao što je to slučaj kod glasanja pri kojem se koriste papirni glasački listići, zakon treba uspostaviti jasne kriterije radi utvrđivanja valjanosti elektronskog glasačkog listića, posebno u slučaju kada sistem NTG-a ne funkcioniše.

Izborni zakonodavstvo treba također odgovoriti na pitanje kako sistem NTG može osigurati da se glasovi pošteno prebrojavaju. To znači da u slučaju pravnog osporavanja ili revizije

rezultata, sistem NTG-a treba pružiti mogućnost valjane verifikacije elektronskog glasanja. Kao što je već navedeno, mogućnost ručnog brojanja glasova na papiru može biti način verifikacije, kada sistemi funkcioniraju u kontroliranim okruženjima. Da bi to imalo smisla, zakon treba da zahtijeva da evidenciju na papiru verificira i birač i da bude sačuvana u sistemu (VVPAT). Zakon treba da utvrdi ko može zahtijevati ponovno glasanje i pod kojim uslovima.

Još jedno važno pitanje je kako je načelo odgovornosti definirano u izbornom zakonodavstvu i propisima. Ako NTG uključuje tehnologiju koju isporučuju dobavljači, zakonodavstvo treba regulirati njihovu odgovornost kako bi se osiguralo da nema sivih zona u kojima te firme mogu uzurpirati odgovornosti koje pripadaju javnim organima. Privatni ugovarači ili dobavljači ne smiju zamijeniti nijednu od relevantnih funkcija provođenja izbora, što treba da ostane pod potpunom kontrolom izbornog procesa. Slično, mora se zahtijevati striktna odgovornost agencija za certificiranje kako bi se osiguralo da one ispunjavaju svoje obaveze.

Zakon treba također utvrditi obim pristupa za posmatrače, političke stranke i birače. EOM treba razmotriti da li zakon adekvatno i na odgovarajući način pruža posmatraču pristup sistemu u skladu sa načelom transparentnosti. Pristup se može dati kroz mogućnost testiranja NTG-a tako da specijalisti pokušaju identificirati sigurnosne slabosti ili druge nedostatke tako što će izvesti radnje koje sistem izlažu riziku, pregledati dokumentaciju poput studija izvodljivosti, materijala za nabavku, priručnika, izvještaja o evaluaciji i certificiranju, izvornog koda²³ ili elektronskih dnevnika sistema.

U pogledu sigurnosti NTG-a, važno je znati da li postoje odredbe, i koje su vrste, predviđene u krivičnom zakonu za napade na IT sisteme i da li postoje posebne odredbe za napade na IT sisteme koji se koriste u svrhu izbora.

EOM treba posvetiti posebnu pažnju ocjeni pravnog okvira za razmatranje prigovora i žalbi, kao i posmatrati funkcioniranje procesa ulaganja prigovora i žalbi u praksi, uključujući slučajeve pravnih sporova vezanih za pitanja NTG-a. Takvi izazovi mogu biti vezani za korištenje samog sistema tokom procesa glasanja i prebrojavanja ili se mogu odnositi na druge elemente procesa, kao što je certificiranje sistema ili šta se dešava ako NTG sistem ne funkcionira. Mada NTG omogućava brzo izvještavanje o rezultatima, to ne smije spriječiti mogućnost ulaganja žalbe na odluke ili osporavanja rezultata, a zakonom utvrđeni rokovi trebaju na odgovarajući način odražavati ovo pravo.

U slučaju pravnog osporavanja rezultata, treba da postoje smjernice u pogledu pravnog osnova za provođenje ponovnog prebrojavanja i koje tijelo ima ovlast da naredi ponovno prebrojavanje. Ponovno prebrojavanje može se zahtijevati ukoliko postoji prigovor u kojem se predoče dokazi o anomaliji ili grešci koja može utjecati na izborne rezultate.

Ako NTG čuva evidenciju na papiru, zakonske odredbe trebaju, kao daljnje sredstvo za verifikiranje rezultata, zahtijevati nasumičnu reviziju elektronskih rezultata kao i onih na

²³ Izvorni kod (source code) je čitljivi tekst napisan specifičnim kompjuterskim jezikom koji je spreman za prevođenje u set kompjuterskih uputstava, tj. u izvršivi program.

papiru, barem u statistički relevantnom procentu glasačkih mjesta. Takve revizije treba da budu otvorene za posmatrače. Sistemske greške, nefunkcioniranje štampača ili namjerna malverzacija mogu rezultirati situacijama gdje se elektronska evidencija i ona na papiru ne podudaraju i ne poklapaju, u slučaju ponovnog ručnog prebrojavanja ili revizije. U slučaju razlika za koje se ne čini da su rezultat obične ljudske greške tokom ponovnog ručnog prebrojavanja, zakon treba jasno da navede kako ta razlika utječe na rezultate i da li bilo koji dio rezultata može biti proglašen nevažećim. Zakonski okvir kojim se regulira osporavanje izbornih rezultata treba da odgovori na pitanje da li evidencija na papiru ili elektronska evidencija imaju prednost u slučaju pravnih sporova.²⁴

Ako zakon utvrđuje sredstva za verifikaciju integriteta rezultata, pored ponovnog ručnog prebrojavanja ili ručnih revizija rezultata, EOM mora pažljivo ocijeniti da li taj mehanizam u potpunosti garantira integritet rezultata bez kompromitiranja tajnosti glasanja.

Konačno, EOM treba razmotriti pitanja zaštite podataka. Stav 24. OSCE-ovog Moskovskog dokumenta iz 1991. godine priznaje pravo na privatnost. To je posebno relevantno u vezi sa tehnološkim primjenama gdje identitet birača može biti na neki način evidentirann, kao što je proces glasanja putem interneta. EOM treba utvrditi koji zahtjevi u pogledu zaštite podataka postoje i da li se NTG sistem pridržava tih zahtjeva, uključujući sve specijalne zahtjeve koji mogu postojati za sisteme obrade osjetljivih ličnih podataka, kao što je političko mišljenje birača. Nadalje, EOM treba da pokuša procijeniti da li je korist od primjene NTG-a, pogotovo kada su u pitanju lični podaci, srazmjerna njegovoj dodanoj vrijednosti u izbornom procesu. Standardi zaštite podataka zahtijevaju da svaki birač bude svjestan postojanja automatske obrade, vrste prikupljenih podataka i identiteta prikupljača podataka; da se podaci obrađuju samo u vezi sa datim izborima i ne koriste se u bilo koju drugu svrhu; i da se ne čuvaju duže nego što je to potrebno (odnosno, da se unište nakon kraja procesa ulaganja prigovora i žalbi).

²⁴ Općenito, treba dati prednost evidenciji na papiru. Glavni fokus treba da bude na osiguravanju da i evidencija na papiru i elektronska evidencija dođu do uporedivih rezultata. Ukoliko ostane sumnja, moglo bi se razmotriti ponavljanje izbora.

Moguća pitanja:

- Kako je korištenje NTG-a definirano i regulirano zakonom? Da li zakoni i/ili propisi reguliraju izbore dovoljno detaljno tako da pružaju jasnu smjernicu o svim pitanjima NTG-a?
- Da li je korištenje NTG-a prethodno osporavano na sudu? Ako je tako, na kojem osnovu i kako su ti predmeti riješeni?
- Da li zakon u potpunosti pruža jednakost i tajnost glasanja? Da li su zakonske odredbe vezane za NTG u skladu sa tim načelima? Naprimjer, da li zakon daje biraču priliku da zadrži bilo koji dokument ili podatak koji bi mogao biraču omogućiti da dokaže kako je glasao kada je pod prisilom ili da li proces verifikacije povezuje birače sa njihovim glasovima?
- Da li zakon pruža sredstva za punu verifikaciju da rezultati predstavljaju autentični izbor birača?
- Da li zakonodavstvo zahtijeva da sistem NTG zadržava evidenciju o tome kako se glasalo na papiru? Ako je tako, da li je to verificirao birač, tj., VVPAT?
- Koji aranžmani postoje za reviziju evidencije na papiru koje verificira birač? Da li se te revizije provode automatski ili na zahtjev? Da li zakon omogućava da se evidencije na papiru koje je verificirao birač uzmu u obzir prilikom provođenja ponovnog prebrojavanja? Koja se evidencija, elektronska ili ona na papiru, smatra zakonski obavezujućim glasačkim listićem?
- Da li zakonodavstvo adekvatno definira odgovornost izbornih administratora, regulatornih tijela i dobavljača uključenih u nabavku, korištenje i nadzor nad sistemima NTG?
- U kojoj mjeri zakon zahtijeva da aktivnosti izborne administracije u pogledu sistema elektronskog glasanja budu dokumentirane?
- Da li zakon utvrđuje šta se dešava u slučaju da NTG ne funkcioniše na propisan način?
- Na koji način zakon pruža posmatraču pristup NTG-u? Da li je posmatračima dat pristup dokumentaciji u vezi sa NTG-om? DA li postoje bilo kakva ograničenja? Da li posmatrači imaju zakonsko pravo da dobiju izvorni kod, kao i izvještaje o certifikaciji i reviziji?
- Da li zakonske odredbe u pogledu prigovora i žalbi dozvoljavaju efikasnu reviziju prigovora vezanih za NTG? Ko ima pravo da uloži žalbu u vezi sa korištenjem NTG-a? Šta se može smatrati dokazom? Da li zakon pruža mogućnost nasumičnog ponovnog ručnog prebrojavanja glasova? U kojim okolnostima?
- Koji su pravni zahtjevi u pogledu zaštite podataka? Da li izborne procedure poštuju te zahtjeve, pogotovo u obradi osjetljivih podataka?
- Da li pravni okvir propisuje provodljive sankcije za napade na sistem NTG?
- Da li pravni okvir pruža adekvatne vremenske okvire za ključne odluke vezane za NTG, uključujući nabavku i testiranje?

3.3 NTG i izborni sistem

EOM treba da analizira osnovni set podataka o obimu do kojeg će NTG biti korišten na izborima. Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, važno je znati koliko je glasačkih mjesta opremljeno NTG-om, gdje su oni locirani, na koliko birača to utječe i da li ti birači predstavljaju neku posebnu grupu (naprimjer, nacionalnu manjinu ili osobe sa invaliditetom). Također je važno znati da li će birači na odabranim područjima koristiti NTG isključivo, ili alternativno, i da li će biti također u stanju koristiti i papirne glasačke listiće. Slične informacije treba da se prikupe ako se koristi Internet ili bilo koji drugi metod elektronskog glasanja na daljinu.

Drugi početni zadatak EOM-a je razmotriti elektronski sistem i njegov utjecaj na potencijalnu primjenu NTG-a. Za parlamentarne izbore, proporcionalni sistem za cijelu zemlju sa zatvorenim listama može zahtijevati samo jedan tip glasačkog listića, koji koriste svi birači. Sistem preferencijalne liste dozvoljava biračima da izaberu jednog ili više kandidata sa liste, ili čak sa više listi. Sistem zasnovan na izbornim jedinicama, bilo da je sa više mandata ili sa jednim mandatom, zahtijevat će drugačije glasačke listiće za svaku izbornu jedinicu. Višestruki izbori koji se provode istovremeno, kao što su lokalni i regionalni izbori, zahtijevat će više elektronskih glasačkih listića za svaku izbornu jedinicu. Sve to bi imalo utjecaja na lakoću sa kojom se može implementirati NTG.

Bez obzira na relativnu kompleksnost ovog sistema, važno je da svaki birač u datoj izornoj jedinici dobije ispravan glasački listić ili listiće. To je analogno sa izborima koji se provode sa papirnim glasačkim listićima, pri čemu je ključna razlika to što NTG mora biti programiran za svaki tip glasačkog listića unaprijed za svake izbore. Učitavanje glasačkog listića može se uraditi različitim tehničkim sredstvima i može se dešavati centralno ili na nižem nivou. Važno pitanje je da učitavanje (upload) podataka podrazumijeva određene rizike vezane za kompjutersku sigurnost, te se treba provesti u skladu sa prethodno utvrđenim protokolom koji je dostupan posmatračima.

Uz sigurnost sistema, tip potrebnog glasačkog listića također ima implikacije za njegov dizajn. Nasuprot papirnim glasačkim listićima, koji nisu ograničeni veličinom, veličina kompjuterskih ekrana ograničava broj opcija koje se u jednom trenutku mogu prikazati.

Obje teme su obrađene detaljnije u sljedećem dijelu.

Moguća pitanja:

- U kojem se obimu NTG koristi na izborima? Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, koji će procent glasačkih mjesta koristiti NTG, a koji procent će koristiti glasanje na papiru (ili oboje)?
- Da li će birači na glasačkim mjestima koji koriste NTG uređaje biti u stanju glasati na papirnim glasačkim listićima, ako daju prednost tom metodu?
- Ako se koristi internetsko glasanje ili druge tehnologije elektronskog glasanja na daljinu, koji procent birača će imati pristup ovoj tehnologiji? Je li takvo korištenje ograničeno na bilo koji geografski region ili grupu birača (naprimjer, nacionalne manjine ili osobe sa invaliditetom)?
- Koje su implikacije postojećeg izbornog sistema za NTG?

3.4 Političke stranke, civilno društvo i mediji

Mišljenja političkih stranaka u vezi sa uvođenjem NTG-a su važan pokazatelj povjerenja javnosti. Idealno bi bilo da EOM zatraži mišljenja svih političkih stranaka koje učestvuju na izborima, ali tamo gdje to nije moguće zbog velikog broja stranaka, EOM treba posebno razgovarati o pitanjima NTG-a sa strankama zastupljenim u parlamentu, ili većim strankama u vladi i opoziciji. Razlozi za ili protiv elektronskog glasanja bit će važni za razumijevanje ukupnog konteksta. Stranke treba također pitati koje su korake, ako ih ima, preduzeli izborna administracija ili drugi organi da riješe njihove razloge za zabrinutost. Povjerenje stranaka u profesionalnu sposobnost i objektivnost izborne administracije – što može biti drugačije od povjerenja koje je vezano za NTG - također treba biti raspravljeno.

Grupe civilnog društva su drugi izvor informacija za EOM. Grupe domaćih posmatrača mogu posmatrati korištenje NTG-a i mogu imati javne stavove u tom pogledu. U nekim zemljama, male grupe iz akademske zajednice ili kompjuterski eksperti mogu biti aktivni po ovom pitanju, a EOM treba tražiti njihova gledišta. Tamo gdje to nije tako, EOM treba pokušati razgovarati sa relevantnim ekspertima za informacione tehnologije, jer će to često biti korisno za dobivanje mišljenja o osnovama za uvođenje sistema, uključenim dobavljačima i kompjuterskoj pismenosti javnosti.

EOM treba da ocijeni u kojoj mjeri političke stranke i grupe civilnog društva posmatraju korištenje NTG-a. Ako se čini da su prilično neaktivni, to može biti znak ukupnog povjerenja, ali može biti i zbog ograničenja u pogledu posmatranja ili nedostatka stručnog znanja. EOM treba da pita da li su stranke, domaći posmatrači ili ostali zahtijevali pristup bilo kojem aspektu procesa i, ako je tako, koje provjere su mogli provoditi i koje informacije nisu mogli dobiti, ako je to bio slučaj. EOM treba također da ustanovi da li su takve grupe u stanju imati pristup kompletnoj traženoj dokumentaciji, uključujući sistemsku dokumentaciju, izvještaje o certificiranju i izvornom kodu.

Također je korisno pratiti da li je korištenje NTG-a pitanje kampanje i u kojoj mjeri postoji javna rasprava na tu temu. Medijsko praćenje koje vrši EOM može generirati statističke podatke o

izvještavanju o ovom pitanju u različitim medijima i količini materijala za obrazovanje birača u medijima, uključujući njihovo medijsko emitiranje.

Drugo relevantno pitanje može biti kakav je pristup i koliko se koristi internet u datoj zemlji. Koliko je slobodan pristup internetu važno je kontekstualno pitanje. Ako su političke informacije cenzurirane ili određene internet stranice nedostupne, to može utjecati na javnu percepciju korištenja kompjuterske tehnologije u izbornom procesu.

Moguća pitanja:

- ☉ Kakva su gledišta političkih stranaka u pogledu uvođenja i korištenja NTG-a? Da li se ijedna politička stranka suprotstavila uvođenju? Ako je tako, da li oni još uvijek imaju isti stav? Koji su razlozi koje je navela bilo koja opoziciona stranka? Da li je korištenje NTG-a pitanje vezano za kampanju?
- ☉ U kojoj mjeri su političke stranke i kandidati upoznati sa NTG-om?
- ☉ Koja su gledišta domaćih posmatračkih organizacija?
- ☉ Da li su političke stranke, kandidati i grupe domaćih posmatrača pratili bilo koji aspekt NTG-a?
 - › Ako nisu, zašto?
 - › Ako jesu, šta su ustanovili?
 - › Da li je bilo nekih aspekata procesa ili dokumentacije kojima nisu mogli pristupiti?
- ☉ Koja su gledišta eksperata za informacionu tehnologiju i pripadnika akademske zajednice?
- ☉ Koliko ima javne rasprave o pitanjima NTG-a? U kojoj mjeri je ta diskusija prisutna u medijima?

OSCE/ROBERT KRIMMER

Izborni službenik pokazuje tehnologiju skeniranja glasačkog listića u Ruskoj Federaciji, 2011. godine

4

Ocjenivanje novih tehnologija glasanja: Rad analitičara NTG-a

U okviru EOM-a analitičar NTG-a ima primarnu ulogu da ocijeni korištenje NTG-a na izborima. U saradnji sa drugim članovima osnovnog tima za ocjenu konteksta, analitičar će posvetiti detaljnu pažnju određenom broju aspekata NTG-a koji zahtijevaju tehničku stručnost na polju informacione tehnologije i kompjuterske sigurnosti.

4.1 Nabavka i kupovina NTG-a

Jedno pitanje koje analitičar NTG-a treba razmotriti je način na koji je tehnologija nabavljena. Mada EOM ne određuje da li je odabran „najbolji“ sistem, proces kojim je određeni sistem odabran može pružiti važne osnovne informacije.

Države učesnice OSCE-a nabavile su svoje NTG sisteme na različite načine. U nekim slučajevima, vlasti su same razvile tehnologiju, često u saradnji sa nekom privatnom ili javnom kompanijom. U drugim slučajevima, vlasti su kupile ili unajmle postojeće sisteme od specijaliziranih privatnih dobavljača. Bez obzira na izvor, treba uzeti u razmatranje profil i iskustvo dobavljača ili softverske firme. Ako dobavljač ima malo iskustva sa NTG-om ili ako je prethodno iskustvo pokazalo ozbiljne nedostatke u tehnologiji ili njenoj primjeni, tada može biti razloga za zabrinutost. Veze između dobavljača ili bilo koje političke stranke, javnog dužnosnika ili drugih faktora koji mogu baciti sumnju na percepciju dobavljača kao neutralnog, također mogu biti indikativne za manjkav proces nabavke.

Drugi važan faktor za razmatranje je transparentnost cijelog procesa selekcije. Kriterij koji se primjenjuje za izbor određenog tipa sistema treba biti jasno utvrđen prije samog izbora i dostupan javnosti. To uključuje ne samo tehničke kriterije, već i kriterije za nabavke. EOM treba pokušati utvrditi da li je postojao otvoreni, kompetitivni tenderski proces na osnovu prethodno utvrđenih javno dostupnih kriterija. Ako to nije slučaj, ili ako ima pokazatelja da su kriteriji bili „skrojeni“ prema određenom dobavljaču, EOM to treba uzeti u obzir.

Moguća pitanja:

- Ko je razvio i proizveo NTG?
- Ko je vlasnik NTG-a? Na koje vrijeme je sklopljen ugovor između tijela za upravljanje izborima i dobavljača? Da li ugovor sadrži sigurnosne naknade ili troškove za pohranjivanje podataka koji rezultiraju visokim dugoročnim troškovima? Ko je odgovoran za rješavanje incidenata na dan izbora, tijelo koje upravlja izborima ili dobavljač?
- Uz ispunjavanje tehničkih zahtjeva i onih vezanih za nabavke, da li odabrani dobavljač ima prethodno iskustvo sa elektronskim sistemima korištenim na izborima? Da li je to prethodno iskustvo ocijenjeno kao pozitivno ili negativno?
- Da li dobavljač ili firma koja je razvila program ima bilo kakve veze sa određenim političkim strankama, kandidatima, političkim ličnostima ili javnim zvaničnicima? Ako je tako, da li su sagovornici iskazali zabrinutost zbog tih veza?
- Kada se sve faze procesa posmatraju u cjelini, je li proces bio transparentan i podložan javnom nadzoru?
- Je li proces izbora bio otvoren tako da su svi dobavljači imali priliku učestvovati, ili se čini da je proces bio „skrojen“ prema određenom dobavljaču?

4.2 Uloga izborne administracije u korištenju NTG-a

Analiza da li je tijelo za upravljanje izborima imalo punu kontrolu nad uspostavom i upravljanjem sistemom NTG-a je važno pitanje za EOM. S obzirom da je NTG međusobno povezan sa nekoliko aspekata izbornih procesa – uključujući ne samo glasanje, već također registraciju stranaka i kandidata, tabularni prikaz rezultata, registraciju birača i održavanje biračkih spiskova i informacija – izborna administracija treba da posmatra NTG kao integralni dio izbornog procesa, a ne kao jednu karakteristiku koja je delegirana tehničarima ili drugim institucijama.

EOM treba identificirati koja su tijela izborne administracije odgovorna za objavljivanje propisa vezanih za NTG, programiranje i rukovođenje sistemom te obezbjeđenjem nadzora nad integritetom izbora.

U nekim sistemima izborne administracije, svi zadaci mogu potpasti pod jedan hijerarhijski sistem sa jednim primarnim autoritetom, kao što je centralna izborna komisija. U drugima, ti zadaci mogu biti podijeljeni na decentraliziran način, pri čemu je jedno tijelo (naprimjer, vladino ministarstvo) odgovorno za izdavanje propisa, lokalne vlasti odgovorne za uspostavu i rad sistema, a treće tijelo je odgovorno da se provedba NTG-a odvija u skladu sa zakonom. Mada ova struktura može odgovarati onoj koja se koristi za provođenje izbora sa papirnim glasačkim listićima, može biti važnih razlika koje treba uzeti u obzir kada se koriste NVG sistemi.

EOM treba također identificirati strukture kao što su odjeli ili jedinice, unutar svakog tijela izborne administracije koje ima primarnu odgovornost za pitanja vezana za NTG i opseg njihove odgovornosti. Bilo bi korisno utvrditi da li su te strukture posvećene jedino NTG-u ili se bave i drugim pitanjima kao što su birački spiskovi, proizvodnja materijala za obrazovanje birača ili menadžment IT-a izbornog administrativnog tijela. Ako to nisu strukture posvećene samo ovom zadatku, postoji mogućnost da budu preopterećene time što su preuzele dodatnu ulogu upravljanja NTG-om.

4.2.1 Restrukturiranje procesa glasanja

Pravilno planiranje je preduslov za uspješno provođenje izbora, posebno kada se koristi NTG. Uz tehničku specifikaciju same tehnologije, izborna administracija treba razmotriti restrukturiranje procesa glasanja kako bi se eksplicitno uzelo u obzir korištenje NTG-a kao bitnog elementa, pogotovo kada se on prvi put uvodi. Moguće je da će biti potrebne izmjene procedura za prijevremeno glasanje, štampanje glasačkog materijala, postavljanje kabina za glasanje, identifikaciju birača i druge elemente. Ako se upravljanje procesom glasanja ne razmotri i ne redizajnira, to može imati neočekivane posljedice za izborni proces. Naprimjer, nedovoljan broj NTG uređaja, ili birači kojima treba više vremena da glasaju koristeći uređaje nego što se očekivalo, mogu rezultirati dugim čekanjem. Konsolidacija glasačkih mjesta kako bi se prihvatio ograničeni broj elektronskih uređaja za glasanje može izazvati probleme sa biračkim spiskovima ili zabunom birača u vezi sa mjestom na kojem glasaju.

4.2.2 Višestruki kanali glasanja: Integracija elektronskog procesa i onog u kojem se koristi papir

Kompleksnost ukupnog procesa glasanja može biti veća kada se NTG koristi paralelno sa sistemom glasanja na papiru, što je često slučaj. Nabavka i distribucija izbornih materijala, upravljanje biračkim spiskovima, uputstva za službenike na glasačkim mjestima, obuka, obrazovanje birača i tabularni prikaz rezultata, sve će to do izvjesne mjere biti pod utjecajem korištenja višestrukih metoda glasanja (ili „kanala“).

EOM će trebati provjeriti da raspoloživost više kanala ne oduzme biračima pravo glasa, da im se dozvoli da glasaju više nego jednom ili da ih se prisili da koriste elektronski sistem protiv svoje volje. To zahtijeva komunikaciju među kanalima. Naprimjer, mora postojati sistem koji sprečava da birač glasa i putem interneta i papirnim glasačkim listićem. U sistemima u kojima glasanje na papiru zakonski otkazuje i zamjenjuje glasanje putem interneta, EOM treba provjeriti da otkazivanje elektronskog glasanja ili dvostrukih elektronskih glasova bude urađeno propisno i prije nego što se glasovi izbroje. To treba učiniti na takav način da sadržaj glasačkog listića ne može biti povezan sa biračem. Ako se ovaj mehanizam implementira na dan izbora, to posmatračima trebaju pažljivo procjenjivati.

Za tabularni prikaz i objavu rezultata na izborima na kojima se koristi više kanala glasanja, EOM mora utvrditi metod za prenošenje rezultata u sistem glasanja na papiru i u NTG, te kako će više setova rezultata biti sabrani. Ako se podaci iz NTG-a i iz procesa u kojem se glasa na papiru prenose različitim metodama, postojat će potreba da se ti podaci u jednom trenutku saberu.

Da bi se osigurala transparentnost tabularnog prikaza rezultata, važno je da se omogući političkim strankama, kandidatima i posmatračima da verificiraju da su rezultati sa glasačkog mjesta ispravno tabulirani na višim nivoima izborne administracije. Ovo nalaže da sistem tabularnog prikaza rezultata pruža jasne, detaljne informacije koje su spremne i javno raspoložive. Kompleksnost višestrukog sistema ili svakog kašnjenja u izvještavanju o rezultatima ne smije se koristiti kao izgovor da se ne pruže adekvatne informacije.

4.2.3 Nadzor

Nakon identifikacije upravljačke strukture za korištenje NTG-a, EOM treba da razmotri kako se upravljanje i nadzor nad tehnologijom vrši u praksi. Uloge i odgovornosti svakog nivoa izborne administracije trebaju biti jasni za izborne službenike i EOM treba da verificira da svaki nivo blagovremeno prima potrebne materijale, uputstva, obuku i finansijska sredstva. EOM treba također verificirati u kojoj mjeri postoji njihov vlastiti kapacitet da upravljaju NTG-om i/ili da su uspostavljeni efikasni mehanizmi nadzora kako bi se osiguralo da svako tijelo izborne administracije ispunjava svoje odgovornosti na pravilan način.

Usto, treba procijeniti koliko službenici izborne administracije razumiju tehnologiju koja se koristi i potencijalne rizike. Ako službenici vjeruju da su pitanja NTG-a prvenstveno tehničke prirode i da se stoga trebaju prepustiti tehničkim stručnjacima, oni mogu biti manje spremni da vrše propisan nadzor ili da preduzmu korektivne radnje ukoliko dođe do problema. EOM treba također pokušati identificirati svaku zabrinutost izbornih službenika o NTG-u ili o njegovom upravljanju.

4.2.4 Upravljanje rizikom

Izborna administracija može planirati neočekivane probleme ili čak greške NTG sistema do kojih dolazi usljed tehnoloških ili ljudskih faktora. EOM treba da ocijeni koje je vanredne planove pripremila izborna administracija u vezi s mogućim greškama sistema na dan izbora. Ovo uključuje osiguravanje da se elektronski podaci čuvaju i mogu ponovno izvući u slučaju fizičke greške, kao što je nestanak struje; identificiranje ko je odgovoran za rješavanje problema i maksimalno vrijeme reakcije; obezbjeđivanje priručnika kako bi se pomoglo službenicima na glasačkim mjestima u rješavanju problema; i pružanje biračima prilike da glasaju čak ako se sistem ne može ponovno uspostaviti. Period glasanja u slučaju glasanja putem interneta može biti zaustavljen nekoliko dana prije dana izbora kako bi se biračima pružila prilika da glasaju na papiru, otkriju li se krupni problemi u tom periodu.

4.2.5 Uloga dobavljača

Važno je da EOM razumije odnose između izborne administracije i dobavljača ili drugih vanjskih kompanija. Mada dobavljači često igraju ulogu u održavanju i ažuriranju NTG-a, zbog njihovog tehničkog znanja, izborni službenici su odgovorni za provođenje izbora i treba da imaju punu ovlast, nadzor i odgovornost nad tehničarima. Tamo gdje postoji značajan stepen oslanjanja na dobavljače, čak i na privremenoj osnovi ili putem prava na intelektualno vlasništvo radi implementiranja proizvoda i softvera, posmatrači trebaju dodatno ispitati stanje kako bi ocijenili da li je to oslanjanje fundamentalno promijenilo sposobnost izborne administracije da propisno kontrolira provedbu procesa glasanja. Svaka indikacija da dobavljači, a ne izborni službenici, kontroliraju taj proces predstavlja razlog za zabrinutost, pošto to može kompromitirati nepristrasnost i nezavisnost izborne administracije.

EOM treba razmotriti da li bitne dijelove izbornog procesa obezbjeđuju dobavljači i samu odgovornost dobavljača. Dobavljač treba da ima stalnu odgovornost da održava i servisira sistem. To uključuje rješavanje grešaka u dizajnu, lošem funkcioniranju ili drugih problema sa NTG-om. Treba biti jasno da je uloga dobavljača da podrži provođenje poštenih i demokratskih izbora. Oni ne smiju zamijeniti bilo koju relevantnu funkciju izborne administracije koja treba da zadrži punu kontrolu nad izbornim procesom.

4.2.6 Obuka službenika na glasačkim mjestima

Kao i kod izbornih sistema u kojima se glasa na papiru, obuka službenika izborne administracije je od ključnog značaja za korištenje NTG-a na način koji je u skladu sa pravnim i demokratskim načelima. S obzirom na kompleksnost i izazove korištenja NTG-a, vjerovatno će biti potrebna opsežna obuka za službenike na glasačkim mjestima. Članovi komisije moraju razumjeti osnove funkcioniranja NTG-a kako bi odgovorili na manje i veće tehničke probleme, objasnili tehnologiju i odgovorili na pitanja o njenoj upotrebi, informirali birače i, na kraju ali ne i najmanje važno, pomogli da se izgradi njihovo povjerenje u sistem.

EOM treba procijeniti ukupnu efikasnost obuke u mjeri u kojoj je to moguće. Planovi obuke treba da odraze vremenske rokove i budžete potrebne za opsežnu obuku, a metodologija treba da se usmjeri ne samo na pravne zahtjeve i procedure, već i na to šta činiti u slučaju problema. EOM treba pokušati da prati obuku službenika na biračkim mjestima i da analizira materijale za obuku. To može pružiti bolje razumijevanje procesa elektronskog glasanja i može biti posebno dragocjeno za briefing KP-a. Posmatranje sesija obuke i analiza materijala za obuku mogu također otkriti nedostatke u obuci koji mogu dovesti do potencijalnih problema na dan izbora za koje bi posmatrači morali znati.

4.2.7 Obrazovanje birača

Birači trebaju generalno biti u stanju da biraju i glasaju bez pomoći. Stoga je obrazovanje birača ključno za implementaciju i korištenje NTG-a. EOM treba da procijeni do koje su mjere informacije o sistemu bile na raspolaganju biračima i koliko su bile kompletne, posebno kada se implementira novi sistem ili kada se uvedu značajne izmjene postojećeg sistema. Usto, takvo obrazovanje birača treba da da izbalansiran pregled koristi i izazova glasanja elektronskim sredstvima ili, u slučajevima kada su na raspolaganju oba kanala za glasanje, glasanja na papiru. Posebna pažnja treba se posvetiti tome da li je materijal za obrazovanje birača također dostupan na manjinskim jezicima.

Detaljne informacije o procedurama glasanja trebaju se staviti na raspolaganje prije dana izbora, u različitim vidovima medija. Takve informacije trebaju također biti na raspolaganju na glasačkim mjestima na dan izbora (ako je relevantno). Uz informiranost o tome kako treba koristiti NTG, birači trebaju biti informirani i o tome kako cijeli sistem funkcionira, kako je osigurana tajnost glasanja i kako rezultati mogu biti valjano verificirani. Pošto će sami birači često biti prvi koji će primijetiti probleme na uređaju, materijali za obrazovanje birača trebaju uključiti i informacije o tome kako rješavati potencijalne probleme (normalno, odgovarajući postupak jeste obavijestiti službenika na glasačkom mjestu).

Idealno, dan izbora ne bi trebao biti prva prilika kada birač koristi elektronski sistem glasanja. Osim postepenog pristupa uvođenju NTG-a, praktično javno testiranje i prije dana izbora ili probni izbori mogu biti efikasan metod obrazovanja birača.

Moguća pitanja:

- Koji koraci izbornog procesa su podržani elektronskim sredstvima? Pored novih tehnologija koje se koriste u procesu glasanja i brojanja glasova, koji ICT sistemi se koriste za upravljanje izbornim procesom? Na koje načine su sučelja (interface) između tih sistema standardizirana i testirana?
- Ako se koristi više kanala za glasanje, da li je izborna administracija uzela u obzir različite zahtjeve koje postavljaju ti kanali za distribuciju materijala, uputstava za službenike na glasačkim mjestima i izborne rokove?
- Kako se upravlja biračkim spiskom? Da li postoje mjere koje sprječavaju da birači glasaju više nego jednom koristeći različite kanale za glasanje?
- Kako će rezultati sa papirnih glasačkih listića i elektronskih glasačkih listića biti tabulirani? Da li političke stranke, kandidati i posmatrači imaju pristup rezultatima u svakoj fazi procesa brojanja i tabularnog prikaza rezultata? Je li objavljivanje rezultata detaljno i potpuno?
- Je li upotreba NTG-a proporcionalna u smislu davanja dodatne vrijednosti ukupnom izbornom procesu? Da li je to razrađeno u studiji izvodljivosti prije odlučivanja?
- Koje mjere su na snazi da se osigura tajnost glasanja?
- Kako NTG odgovora na situaciju kada je kandidat deregistriran ili se povlači iz izbora?
- U slučajevima glasanja preko interneta, koliko birača van zemlje učestvuje (uključujući registraciju, prijem potvrde za glasanje, itd.)?
- Kako je upravljanje NTG-om strukturirano unutar izborne administracije? Jesu li uloge i odgovornosti jasno definirane? Da li postoje odjeli ili jedinice u izornoj administraciji posvećene NTG-u? Kako upravljanje NTG-om funkcioniра u praksi?
- Koji nivo razumijevanja NTG-a imaju izborni službenici, kako praktično tako i općenito? U kojoj mjeri su oni uključeni u nadzor korištenja NTG-a? Da li imaju bilo kakvu zabrinutost u pogledu upotrebe NTG-a na izborima?
- Koliko je podrobno planiranje izborne administracije za uvođenje i korištenje NTG-a? Jesu li izborni službenici dobili informacije, materijale i finansijska sredstva dovoljno unaprijed da im se omogući da upravljaju sistemom na odgovarajući način? Jesu li sačinjeni vanredni planovi za potencijalni prekid tehnologije ili probleme u raspoređivanju i korištenju NTG-a?
- U kojoj mjeri je dobavljač (ili druge vanjske organizacije) uključen u upravljanje i rad NTG-a? Da li takva uključenost kompromitira nepristrasnost ili nezavisnost izborne administracije? Koje aranžmani za osiguranje odgovornosti postoje za dobavljače?
- Koje zakonske ili ugovorne odredbe postoje u pogledu održavanja i ažuriranja NTG-a? Koji je ugovorni odnos između dobavljača i izborne administracije?
- Je li obuka efikasna u pogledu osiguravanja da izborni službenici budu u stanju da upravljaju procedurama glasanja? Da li obuka o radu NTG-a obuhvata njihovu interakciju s drugim dijelovima glasačkog procesa?

- ☉ Kako su birači obrazovani o NTG-u? Da li obrazovni materijali idu kroz svaki korak procesa glasanja? Je li javnosti na raspolaganju praktično testiranje? Ako je tako, koliko dobro su birači razumjeli proces glasanja? Da li je bilo ikakvih zapaženih problema?
- ☉ U kojoj mjeri je materijal za obrazovanje birača prezentiran u medijima? Je li na raspolaganju iz više izvora i u cijeloj zemlji?
- ☉ Koji je nivo kompjuterske i internetske pismenosti u zemlji?
- ☉ Koji je nivo raširenosti interneta u zemlji?

4.3 Sigurnost, tajnost glasanja i integritet rezultata

Očuvanje tajnosti glasanja i osiguravanje integriteta rezultata na način koji se da verificirati moraju biti dio temeljnog dizajna NTG sistema. Na ta ključna načela mogu negativno utjecati tehnološke greške ili pogreške u dizajnu. Integritet procesa se krši kada sistem ne evidentira pravilno izbor birača ili ne prebroji pravilno njegov glas. Naprimjer, ovo se može desiti ako neispravno kalibrirani uređaj ekrana na dodir (touch-screen) evidentira izbor kandidata A kada je birač dotaknuo tipku za kandidata B, ili ako uređaji za skeniranje glasačkog listića ne evidentiraju ispravno izbor birača. Softverski virusi koji izazivaju greške u računanju ili tabulaciji glasova za nekog od kandidata oštetit će integritet rezultata.

Međutim, čak i kada je osnovna arhitektura sistema dizajnirana na odgovarajući način kako bi se sačuvala tajnost i integritet rezultata, NTG će i dalje biti podložan jednom broju potencijalnih sigurnosnih prijetnji. Te prijetnje mogu biti vanjske u odnosu na sistem, poput hakiranja, ili mogu doći iznutra, kao što je manipulacija izbornih službenika, dobavljača ili drugih tehničara. Mada sigurnosne prijetnje postoje i u tradicionalnim procesima glasanja na papiru, ključna razlika je da napadi na NTG mogu zahtijevati tehnološke vještine i značajna sredstva koja tipični birač ne posjeduje da bi ih otkrio i posmatrao. EOM treba da verificira da NTG i njihov menadžment uključuju robusnije sigurnosne mjere protiv potencijalnih prijetnji i da pravni okvir regulira mjere koje treba preduzeti protiv takvih napada.

U kontekstu NTG-a, bilo koji nezakonit ulazak u sistem koji počini bilo ko izvan menadžmenta procesa smatra se hakiranjem. Za glasanje putem direktnog elektronskog evidentiranja (DRE) i sisteme skeniranja glasačkog listića, garancije moraju biti uspostavljene kako bi se spriječilo fizičko manipuliranje uređaja. EOM treba provjeriti, naprimjer, da USB portovi ili druge vanjske konekcije nisu lako dostupne. Usto, pohranjivanje i transport NTG uređaja treba obaviti na siguran način, prema definiranim protokolima, i treba pratiti pristup tim uređajima kada se ne koriste, uz vođenje propisne evidencije. Hakiranje se također može desiti ako su uređaji povezani na internet. EOM treba provjeravati da li NTG uređaji imaju kapacitet za daljinski pristup i, ako je tako, koje mjere su uspostavljene radi sprječavanja nezakonitog pristupa.

Za NTG koji se oslanja na korištenje interneta za prenošenje podataka, fizička zaštita i operacija centralnih informativnih sistema posebno je važna kako bi se izbjegle značajne greške, kao što je gubitak čak i malog broja glasova ili period pada sistema. Idealno, to uključuje paralelnu operaciju u dva centra za podatke sa kontroliranim pristupom koji je fizički odvojen od bilo kojeg drugog informativnog sistema kojim se operira na istoj lokaciji.

Uz fizičke upade, vanjsko hakiranje je posebna prijetnja. EOM mora verificirati kako sistem sprečava ili detektira nezakoniti pristup i treba procjenjivati vjerovatnu efikasnost tih mjera. U sistemu glasanja putem interneta, EOM mora razmotriti način na koji sistem verificira identitet birača i koje potencijalne prijetnje to može stvoriti. Usto, treba uzeti u obzir i sveukupnu zaštitu informacionih sistema od neovlaštenog pristupa izvana, putem korištenja posebnih prijenosnih linija, firewalla i kompletnih sigurnosnih koncepata.

Manipulacija podacima od strane izbornih službenika, dobavljača ili tehničara druga je potencijalna prijetnja koju je sa sobom nosi NTG. EOM treba provjeriti koje procedure su uspostavljene radi ograničavanja sposobnosti bilo kojeg pojedinca da kompromitira sistem. Naprimjer, treba da postoji podjela dužnosti unutar izborne administracije da se na minimum svede prilika za internu manipulaciju. Fizički i elektronski pristup NTG sistemu treba biti strogo reguliran pisanim procedurama. Svaki takav pristup trebalo bi da se može pratiti ili ograničiti, tako da izborni službenici ili dobavljači imaju pristup samo onim komponentama koje potpadaju pod njihovu odgovornost. EOM također treba provjeriti da li osjetljive systemske operacije obavlja više od jedne osobe i da li se vodi pisana evidencija o svim obavljenim operacijama. Sigurnosne procedure moraju biti i efikasne i potpuno provedene; jedino mjere koje pružaju opravdani dokaz, kao što je sigurnosni pečat koji je zaštićen od manipuliranja s jedinstvenim brojem, sigurnosno vremensko pečačenje dokumenata i slični mehanizmi kojim se dokazuje autentičnost procedura predstavljaju garancije protiv malverzacija.

Mada su takve sigurnosne mjere potrebne, one možda nisu dovoljne da zajamče izborni integritet ili zadrže povjerenje javnosti. Adekvatne mjere za verifikaciju, posebno revizije evidencije na papiru koje je birač verificirao, potrebne su kako bi se u potpunosti zajamčio integritet glasanja.

Postoje dodatne prijetnje vezane za glasanje putem interneta. Distribuirani DoS napad (dDoS)²⁵ i slični napadi mogu potencijalno prekinuti rad servera za Internet glasanje ili sistem učiniti nedostupnim biračima. Takvi napadi se mogu otkriti i mogu zahtijevati odlaganje izbora. EOM treba stoga da provjerava koje su sigurnosne mjere uspostavljene radi zaštite sistema od takvih napada.

25 DoS napad (dDoS) je napad na kompjuterski sistem ili mrežu pri kojem se jednostavni automatizirani zahtjev ponavlja veoma učestalo, sa ciljem preopterećenja konekcija sistema ili kapaciteta samog kompjutera.

U glasanju putem interneta, birači sami također mogu biti meta raznih kompjuterskih prijetnji. To može biti zaraženi softver, dizajniran da promijeni izbor birača ili identificira birača, a koji je nesvjesno instaliran na kompjuter birača, ili lažne internet stranice dizajnirane da birač pogrešno vjeruje da je glasao. Mada je ove prijetnje teško rješavati zbog prirode glasanja na daljinu, EOM treba ipak provjeriti koje su mjere usvojene kako bi se od njih zaštitilo.

Usto, procedure glasanja na daljinu – internet, ali također i glasanje na papiru putem pošte – omogućavaju rizik od prisile i kupovine glasova, pošto birač ne može biti zaštićen do iste mjere od strane izborne komisije od takvih nepriličnih utjecaja kao što je to slučaj na glasačkom mjestu. EOM treba da provjeri da li su uspostavljene garancije koje mogu potencijalno smanjiti nivo takvog utjecaja. Sa glasanjem putem interneta, neki sistemi ostavljaju mogućnost da se glasa više od jednom ili da se otkáže elektronsko glasanje tako što će se glasati na papiru prije dana izbora, uključujući i glasanje na glasačkom mjestu.

Moguća pitanja:

- Da li NTG sistem sadrži neke elemente dizajna koji bi mogli dozvoliti da birač bude identificiran na osnovu toga za koga glasa ili bi mogao dozvoliti da birač bude predmet direktne prijetnje ili utjecaja kada je u pitanju to za koga glasa?
- Koje su garancije uspostavljene za sprječavanje hakiranja? Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, da li se listići transportiraju i pohranjuju na siguran način? Da li postoji protokol za rukovanje uređajima? Da li postoji ikakva dokumentacija u vezi s time ko je imao pristup uređajima nakon posljednjeg korištenja? Kada je softver posljednji put ažuriran i ko je to učinio?
- Da li uređaji imaju spremna i dostupna sučelja (interface), kao što su USB portovi? Ako je tako, kako su oni osigurani? Koliki je kapacitet uređaja da primaju podatke iz vanjskih izvora? Može li im se pristupiti putem interneta, ili bežičnim sredstvima? Ako je tako, koje zaštitne mjere su uspostavljene da se osigura integritet podataka?
- Ako se NTG oslanja na prijenos podataka putem interneta, koje mjere su uspostavljene radi sprečavanja ili otkrivanja vanjskog hakiranja da se ili pronađu ili promijene podaci?
- Koje mjere su uspostavljene za sprečavanje nezakonite interne manipulacije sistemom? Da li je vjerovatno da će one biti efikasne?
- Za sisteme glasanja na daljinu putem interneta, koje mjere su uspostavljene za identifikaciju i onemogućavanje DoS napada ili sličnih napada? Da li su preduzete bilo kakve mjere da se riješi pitanje sigurnosti eksternih kompjutera koje koriste birači za glasanje? Kako sistem identificira birače? Kako sistem osigurava da birači ne glasaju više od jednom?
- Jesu li uspostavljene mjere da se biračima omogući da izbjegnu neprilični utjecaj, kao što je sposobnost da ponovno glasa elektronski ili da otkáže elektronski glas tako što će glasati na papiru? Da li su te mjere efikasne?

4.4. Upotrebljivost, dizajn glasačkog listića, dostupnost za birače i pouzdanost

Izbori treba biračima da ponude jasne izbore i da maksimalno osiguraju univerzalnost prava glasa, osiguravajući balans u odnosu na suštinske garancije integriteta izbora. EOM treba stoga pažljivo razmotriti do koje su mjere NTG sistemi razumljivi i upotrebljivi za birače. Glavni aspekti koje treba ocijeniti u tom pogledu su jednostavnost korištenja tehnologije, glasačkog listića, sposobnosti NTG-a da posluži svim biračima i pouzdanosti sistema u pogledu pogrešnog funkcioniranja ili biračeve greške. Kako bi se procijenili ovi aspekti, EOM treba da provede javne i zatvorene predizborne testove, analizira materijal za obrazovanje birača i obavi intervju sa relevantnim faktorima kako bi se stekao uvid u nastojanja koja su u tom pogledu učinjena.

4.4.1 Upotrebljivost

NTG sistemi treba da budu dizajnirani tako da su lako razumljivi biračima i relativno jednostavni za upotrebu. Upotrebljivost NTG-a će općenito biti u korelaciji sa ukupnom kompjuterskom pismenošću u jednoj zemlji, opsegom rada na obrazovanju birača i prilikom da se javno testiraju uređaji prije izbora. Tu je također i jedan broj faktora u vezi sa samim NTG uređajima, koje treba uzeti u obzir.

Fizički dizajn NTG-a treba da omogući proces glasanja. Oni ne smiju dozvoliti biračima da isključe uređaj ili preduzmu bilo kakvu radnju koja bi ih spriječila da glasaju. Veličina ekrana, jasnoća i čitljivost ekrana trebaju također biti uzeti u obzir. Ako se koristi ekran osjetljiv na dodir, jednostavnost sa kojom se može birati kandidat ili stranka, treba također biti uzeta u obzir, kao i svaka potencijalna pretjerana osjetljivost sistema koja bi mogla rezultirati evidentiranjem pogrešnih glasova.

Jednako kao što je važan fizički dizajn, EOM treba da razmotri kako birači ulaze u interakciju sa NTG sistemima. Birači trebaju dobiti jasnu povratnu informaciju kada su u interakciji sa tehnologijom. Oni trebaju biti svjesni kada će elektronski glasački list biti ubačen, a potom dobiti potvrdu da je glas zaista ubačen i da je proces glasanja dovršen. EOM treba provjeravati da NTG jasno ukazuje na to za koga je birač glasao prije nego što je glas ubačen i da omogućava biraču da ispravi greške. Ako za evidentiranje ili prenos glasa treba vremena, NTG treba o tome da obavijesti birača tako da ne bi nesvjesno završio proces.

EOM treba provjeriti kako NTG rješava nenamjerno nepotpuno glasanje – to jest, kada birač ne odabere za koga glasati u određenom natjecanju ili glasa za manje kandidata nego što je potrebno. Idealno, sistem će obavijestiti birača da nije glasao i pružiti mu priliku da promijeni svoj prethodni izbor. Moguće je da birač može namjerno izabrati da ne glasa na određenoj listi. U nekim sistemima, mogućnost „bjanko“ glasačkog listića eksplicitno je data; ako ne, odbijanje da se glasa na određenoj listi ne smije spriječiti birača da dovrši proces glasanja. Međutim, NTG sistem treba da obavijesti birače u slučaju da su glasali za više nego što je propisano – to jest, kada glasaju za više kandidata i time svoj glasački listić učine nevažećim – tako da omogući biraču da shvati i ispravi grešku. EOM može također ocijeniti da li zakon

navodi mogućnost nenamjernog nevažećeg elektronskog glasačkog listića i identificira razloge za tu odredbu.

Upotrebljivost NTG-a treba uzeti u obzir i količinu vremena potrebnu da birač završi proces, kao i ukupan broj birača na glasačkom mjestu. Na raspolaganju treba stajati dovoljan broj uređaja tako da birači ne budu suočeni sa nepotrebnim čekanjem.

Relativno često se dešava, pogotovo kada se NTG prvi put uvodi, da neki birači završe proces prije nego što konačno ubace svoj elektronski glasački listić. To se može desiti nenamjerno, kada birač pogrešno vjeruje da je već glasao, ili namjerno, često zato što birač ne razumije sistem, a oklijeva da traži pomoć. EOM treba da provjeri šta se dešava u tim slučajevima: da li uređaj na propisan način daje indikaciju kraja procesa glasanja, resetira se nakon određenog vremena ili izborni službenik mora intervenirati. Ako je potrebna intervencija izbornog službenika, pravila trebaju biti jasno definirana unaprijed, uključujući i to kako se bira službenik koji intervenira. EOM može pokušati identificirati koliko često se dešava završetak procesa glasanja tokom izbora, mada takvi podaci ne moraju biti poznati izbornim službenicima.

4.4.2 Dizajn glasačkog listića

Kao i sa papirnim glasačkim listićima, dizajn glasačkog listića često je od ključnog značaja u NTG-u, a problemi dizajna mogu potencijalno izazvati zabunu birača ili pristrasnost u prilog određenim strankama ili kandidatima. Dizajn glasačkog listića je određen dijelom i registracijom kandidata, koja može biti zaključena tek neposredno pred izbore. Nakon što izborna administracija utvrdi format elektronskog glasačkog listića, EOM treba da procijeni da li birači imaju bilo kakve teškoće prilikom glasanja zbog formata glasačkog listića.

Općenito, ista načela koja se primjenjuju na dizajn papirnih glasačkih listića primjenjuju se i na dizajn elektronskih glasačkih listića. EOM treba da razmotri da li su kandidati ili stranke prezentirani na ujednačen način na glasačkom listiću i da li su prisutne sve informacije koje nalaže zakon. Svi kandidati ili stranke koji učestvuju na izborima trebaju dobiti jednak prostor na elektronskom glasačkom listiću i treba biti moguće da se u isto vrijeme vide svi raspoloživi izbori prije nego što se glasački listić ubaci. Glasački listići koji premašuju veličinu ekrana, što zahtijeva od birača da se spušta niz ekran ili promijeni ekran kako bi vidio sve kandidate, mogu potencijalno zbuniti birače i dovesti do pristrasnosti u prilog kandidata koji su prvi prikazani.

4.4.3 Dostupnost za birače

Jedna od prednosti NTG-a je da može povećati pristup za birače, posebno za one sa posebnim potrebama. Sistem treba da bude dizajniran da omogući biračima sa invaliditetom da glasaju bez pomoći, onoliko koliko je to moguće. Treba također uzeti u obzir da li birač može koristiti NTG na manjinskom jeziku. Tamo gdje je moguće glasati na manjinskom jeziku, EOM treba da verificira da glasački listić na manjinskom jeziku sadrži iste informacije i u istom je formatu kao i glasački listić na većinskom jeziku.

Bilo koji posebni modaliteti, kao što su zvučni glasački listići namijenjeni onima sa oštećenim vidom ili korištenje glasačkih listića na manjinskom jeziku, ne smiju nositi potencijalni rizik kompromitiranja tajnosti glasanja. Ovo znači da sadržaj glasanja treba biti elektronski evidentiran neovisnom metodom koja se koristi za „popunjavanje“ elektronskog glasačkog listića.

4.4.4 Pouzdanost

NTG uređaji moraju biti sposobni funkcionirati tokom cijelog procesa glasanja. Mada treba očekivati određenu stopu greške, EOM treba da posmatra da li ima situacija u kojima velike greške, nestanak struje, dugo vrijeme postavke i drugi slični tehnički problemi sprečavaju birače da glasaju, obeshrabruju ih da to čine ili dovode do gubljenja već ubačenih glasova.

EOM treba, stoga, razmotriti kako je uređaj za glasanje zaštićen od predvidljivog lošeg funkcioniranja, da li bazične probleme izborni službenici mogu lako riješiti i da li su službenici adekvatno obučeni da rješavaju probleme koji mogu nastati.

Za glasanje putem interneta, u kojem pad servera ili drugi vid nedostupnosti sistema može spriječiti veliki broj birača da glasaju, EOM treba ustanoviti koje su mjere uspostavljene da se osigura raspoloživost i upotrebljivost sistema u tim slučajevima, uključujući i za birače sa invaliditetom.

Kada se primjenjuju elektronske tehnologije glasanja, tijela izborne administracije često će koristiti informacione sisteme kako bi upravljali tim procesom. EOM treba da utvrdi koja vrsta sistema je uspostavljena i za šta se koristi. Pitanje koje može negativno utjecati na funkcioniranje elektronskih procesa glasanja je integracija više sistema informacija. Problemi mogu nastati u vezi s pitanjem interfeaca između dva različita informaciona sistema. Naprimjer, ako podaci koji se prenose sa softvera izbornog menadžmenta (gdje se upravlja podacima kandidata i gdje se prikupljaju birački spiskovi) nisu ispravno pročitani u NTG sistemu, rezultat bi mogle biti greške na elektronskom glasačkom listiću.

U svim slučajevima, takva pitanja za NTG se najbolje rješavaju unaprijed kroz sveobuhvatno testiranje (vidjeti dio Testiranje, dolje).

Moguća pitanja:

- Koliko je, opećenito, jednostavan NTG? Koliko je sistem lak za korištenje i koliko je lako biračima da nauče sami koristiti sistem? Ako su preduzeti testovi upotrebljivosti, koji su glavni problemi ustanovljeni i kako su rješavani?
- Je li fizički dizajn NTG-a takav da olakšava glasanje? Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, da li je raspoređen dovoljan broj uređaja u odnosu na broj birača i očekivano vrijeme glasanja po biraču?
- Da li NTG daje jasnu povratnu informaciju i upozorenja tokom interakcije birača sa sistemom? Da li pokazuje koga je izabrao i biraču pruža priliku da unese promjene? Da li pokazuje kada glas treba da se ubaci i potvrdi da je ubačen?
- Kako se NTG nosi sa pitanjem glasanja za manji broj kandidata, glasanja za veći broj kandidata i završetak procesa glasanja? Da li omogućava ubacivanje bjanko ili nevažećih glasačkih listića?
- Jesu li svi kandidati jednako prezentirani na glasačkom listiću? Da li se birači moraju spuštati niz ekran ili preći na sljedeći ekran kako bi vidjeli sve kandidate za dati izbor? Jesu li sve informacije koje su utvrđene zakonom prisutne na glasačkom listiću?
- Koje su pogodnosti inkorporirane da povećaju pristup biračima sa invaliditetom? Koriste li se manjinski jezici? Da li NTG osigurava tajnost glasanja za bilo kojeg birača korištenjem posebnih modaliteta?
- Kako je NTG zaštićen od fizičke greške ili drugih problema, kao što je nestanak struje?
- Mogu li izborni zvaničnici ispraviti bazične probleme? Ako mogu, kako je to riješeno? Jesu li službenici adekvatno obučeni da rješavaju probleme?
- Koju vrstu informacionih sistema koriste izborne administracije? Da li su različite vrste softvera koji se koriste za upravljanje izbornim procesom i provedbom NTG-a kompatibilne? Jesu li provedeni testovi da se osigura da se podaci prenose glatko tamo gdje postoji interface između različitih softvera?

4.5 Javno testiranje

Javno testiranje je proces za testiranje funkcionalnosti datog NTG sistema bez zahtjeva za bilo kakvim znanjem o njegovom unutarnjem dizajnu ili logici. To je važan dio implementacije NTG-a. Međutim, vrijednost testiranja zavisi dijelom od tipa testiranja, ko ga je proveo i koliko pristupa je dato strankama i građanima. Tehnologija sama treba da bude podrobno testirana prije dana izbora, ali testiranje također treba da bude provedeno na interakciji birača, izbornih službenika i posmatrača sa tehnologijom.

Pošto se dosta testiranja odvija prije nego što se EOM pokrene, EOM treba da razmotri dokumente vezane za svako testiranje koje je već provedeno. Diskusije sa onima koji su uključeni u testiranje drugi su izvor informacija. To mogu biti organi za testiranje, dobavljači, agencije za izdavanje certifikata i izborni administratori, kao i vanjske grupe poput akademskih institucija, domaćih grupa posmatrača, kandidata ili političkih stranaka kojima

je dozvoljeno da testiraju NTG. Minimalno, EOM treba da provjeri da li su rezultati testiranja učinjeni dostupnim ovim grupama i koje su njihove ocjene rezultata.

EOM treba provjeriti da li je laboratorijsko testiranje hardvera i softvera obavljeno u svrhu provjere da li sistem ili komponente sistema ispunjavaju kriterije dizajna, te da li svi dijelovi sistema funkcioniraju zajedno kako je to osmišljeno. To uključuje testiranje cijelog procesa, od početka do kraja, kao i testiranje pojedinačnih komponenti. EOM treba razmotriti kriterije primijenjene prilikom testiranja radi njihove relevantnosti i potpunosti. Izborna administracija mora također osigurati da postoji potpuna dokumentacija kojom se utvrđuje da je sistem adekvatno testiran. Korištenje NTG sistema koji nije u potpunosti testiran, ili za koji nema dovoljno dokumentacije o tom testiranju, nosi rizik ugrožavanja izbornog procesa.

EOM treba razmotriti da li je testiranje obavljeno propisno. To je posebno važno kada se imaju na umu sigurnosne mjere. Naprimjer, dok testovi softvera mogu biti obavljeni unaprijed na predodređen način, testiranje softvera može biti znatno pojačano primjenom tzv. neprijateljskog testiranja, u kojem specijalisti pokušavaju identificirati sigurnosne slabosti ili druge slabosti na način koji nije unaprijed određen. Slično, NTG koji se oslanja na internet treba biti predmet testiranja koje uključuje zaštitu od DoS napada. Testiranje treba uvijek biti obavljeno nakon instalacije nadograđenog ili novog softvera.

Usto, EOM treba razmotriti koji planovi postoje za neuspjele testove. Ti planovi treba da uključe da li je napravljena razlika između malih i velikih grešaka, kako i kada je softver ažuriran, ako i kada je predviđeno novo testiranje i da li se testiranje dogodilo dovoljno prije implementacije u realnom vremenu.

EOM treba odrediti u kojoj mjeri je NTG sistem testiran zajedno sa javnošću i sa izbornim službenicima. Takvo testiranje je potrebno radi provjere upotrebljivosti i pouzdanost sistema, dizajna glasačkog listića i, potencijalno, da li je dovoljna obuka i obrazovanje birača. Javni testovi treba da uključe prikupljanje podataka u pogledu korištenja, identifikacije bilo kojih problema i prijedloge za modifikacije potrebne kao odgovor na značajna pitanja identificirana tokom testiranja. Odsustvo ovih elemenata je pokazatelj da to nije bilo testiranje u pravom smislu riječi već prije obrazovanje birača ili događaj osmišljen radi publiciteta.

Važno je zapaziti da EOM ne smije biti uključen u testiranje bilo kojih sistema ili uređaja. Treba također napomenuti da testiranje nije nikada garancija da je NTG sistem potpuno siguran ili da će raditi ispravno na dan izbora.

Moguća pitanja:

- Da li je izborna administracija osigurala da NTG sistem bude potpuno testiran prije upotrebe? Da li je potpuno testiranje obavljeno uključujući prijenos podataka između višestrukih informacionih sistema, ili su testirane samo pojedinačne komponente?
- Je li kompletna dokumentacija o testiranju dostupna EOM-u? Je li dostupna političkim strankama, civilnom društvu i drugima? Koja je njihova ocjena?
- Koliko rigorozno izgleda to testiranje? Je li softver prošao kroz tzv. neprijateljsko testiranje? Da li je testiranje napravljeno nakon što su instalirane nove ili pojačane komponente sistema?
- Da li su službeno testiranje pratile vanjske grupe? Da li je bilo koja vanjska grupa imala priliku da obavlja vlastite testove? Ako je tako, pod kojim uslovima?
- Da li je NTG testiran uz učešća javnosti? Koliki je bio obim tog testiranja? Jesu li takvi testovi obavljani na probnim izborima ili na obavezujućim izborima? Da li su identificirani bilo kakvi problemi tokom testiranja? Ako ih je bilo, kako su riješeni?

4.6 Evaluacija i certifikacija

Certifikacija je sistematski proces procjene da li dati NTG sistem zadovoljava prethodno ustanovljene standarde i pravne zahtjeve. Proces certifikacije može uključiti hardver i softver, ali također i operativne sisteme, procese upravljanja i ljudstvo. Nije funkcija EOM-a da certificira određeni NTG. Odgovornost je javne uprave u zemlji da osigura da je NTG sistem propisno certificiran prije korištenja na izborima. Međutim, EOM treba da procijeni proces certifikacije koji je primijenjen. Čineći to, EOM treba razmotriti relevantnu certifikacionu dokumentaciju i razumjeti gledišta zainteresiranih strana, domaćih posmatrača, akademske zajednice i drugih tehničkih eksperata.

Zahtjevi ili kriteriji u pogledu certifikacije trebaju biti definirani prije uvođenja NTG-a, umjesto da se kroje kako bi odgovarali datom NTG sistemu. Ti zahtjevi trebaju biti javni i u skladu sa relevantnim nacionalnim pravnim odredbama i međunarodnim standardima. EOM treba pokušati utvrditi koliko su ti standardi konkretni i u kojoj mjeri tijelo za certifikaciju ima prostora da procjenjuje ispunjavanje tih zahtjeva. Vremenom ti zahtjevi za certifikaciju mogu zastarjeti, a promjene u tehnologiji mogu otvoriti pitanja koja prethodno nisu bila rješena standardima. Stoga i potencijalni nedostaci u pogledu zahtjeva za certifikacijom trebaju također biti identificirani.

Pošto je tijelo za certifikaciju dio samog procesa certifikacije, informacije o tijelu za certifikaciju su relevantne za EOM. Da bi certifikacija imala smisla, tijelo za certifikaciju treba biti kompetentno i nezavisno od dobavljača i izbornih administratora. U tom smislu, treba napraviti ocjenu. Da bi to učinio, EOM treba pokušati utvrditi prethodno iskustvo tijela za certifikaciju, da li tijelo za certifikaciju samo sebi izdaje akreditaciju, izvor finansiranja procesa certifikacije i gledišta eksperata, posmatrača i političkih stranaka.

Treba također razmotriti kako je tijelo za certifikaciju obavilo proces certifikacije. EOM treba pažljivo procijeniti da li je certifikacija imala smisla ili je tek bila „pečat na odobrenju“.

Preduzeti koraci, uključeni zaposlenici i količina vremena posvećenog procesu certifikacije, sve su to potencijalni pokazatelji. Drugi pokazatelj je da li je tom tijelu pružena dovoljna naknada da izvrši robusni proces certifikacije. EOM treba također pokušati utvrditi da li je tijelo za certifikaciju imalo puni pristup svim informacijama u vezi sa sistemom i da nijedna informacija nije sakrivena iz sigurnosnih razloga ili na osnovu imovinskog prava. EOM treba također provjeriti da li je tijelo za certifikaciju zahtijevalo od dobavljača ili proizvođača da modificira bilo koji hardver ili softver kako bi ispunilo standarde certifikacije.

Ako je NTG sistem modificiran nakon certifikacije, EOM treba identificirati da li su te promjene certificirane. Pravila u pogledu decertifikacije i ponovne certifikacije, ili njihovog odsustva, mogu također biti važna.

U državama učesnicama OSCE-a, gdje se koristi samo jedan tip NTG sistema ili gdje je država razvila vlastiti sistem, često ne postoji tijelo za certifikaciju pa se stoga ne vrši nezavisna i kompetentna certifikacija. To EOM treba evidentirati i pitati one koji provode izbore kako mogu biti sigurni da će NTG raditi ispravno.

Slično rezultatima javnog testiranja, EOM treba provjeriti da li su izvještaji o konačnoj evaluaciji i certifikaciji stavljeni na raspolaganje akademskim institucijama, grupama domaćih posmatrača, kandidatima ili političkim strankama, i šta o tome oni misle.

Moguća pitanja:

- Koja su gledišta izbornih administratora, političkih kandidata, grupa civilnog društva, pripadnika akademske zajednice i drugih zainteresiranih faktora o procesu certifikacije?
- Da li su standardi certifikacije utvrđeni prije nabavke NTG-a, ili se čini da su krojeni prema već postojećem sistemu?
- Jesu li zahtjevi za certifikacijom dostupni javnosti? Da li u potpunosti odgovaraju pravnim odredbama u vezi sa korištenjem NTG-a i izbornim pravilima u cjelini? Da li su kriteriji dovoljno specifični?
- Da li postoje bilo kakvi značajni nedostaci u zahtjevima certifikacije?
- Je li potpuna dokumentacija o evaluaciji i certifikaciji dostupna EOM-u? Je li dostupna političkim strankama, civilnom društvu i drugima? Kakva je njihova procjena?
- U kojoj mjeri je tijelo za certifikaciju istinski nezavisno? Je li akreditirano? Kako se finansira? Kako ga percipiraju domaći sagovornici?
- U kojoj mjeri je proces certifikacije propisno obavljen? Da li su dovoljni resursi na raspolaganju tijelu za certifikaciju, uključujući vrijeme? Da li je ono imalo potpuni pristup dokumentaciji? Kako je plaćeno tijelo za certifikaciju? Je li taj iznos bio dovoljan da osigura dobro obavljen proces certifikacije?

- Da li je tijelo za certifikaciju zahtijevalo bilo kakve modifikacije NTG-a kako bi ispunilo standarde certifikacije?
- Da li je bilo ikakvih modifikacija hardvera ili softvera sistema nakon prve certifikacije? Ako jeste, da li su te modifikacije bile certificirane?
- Ako ne postoji formalni proces certifikacije, jesu li izbornim administratorima, političkim strankama i drugim domaćim akterima na raspolaganju bilo kakva sredstva kako bi se osiguralo da će NTG sistem ispravno funkcionirati?
- Kako posmatrači mogu verificirati da je sistem korišten na izborima zapravo isti kao onaj koji je nezavisno ocijenjen i certificiran, naprimjer, digitalnim potpisima?²⁶

4.7 Metode verifikacije

Ključni aspekt NTG sistema je mogućnost da se verificira da je tehnologija funkcionirala tokom izbora kako je i predviđeno. Osobito treba biti moguće verificirati da je tajnost glasanja poštovana i da su rezultati predstavljeni u poštenom tabularnom prikazu glasova svih birača. Mada EOM nema ulogu da provodi verifikaciju, EOM treba biti u stanju ocijeniti da li je moguća potpuna verifikacija i posmatrati proces verifikacije.

Postoje različiti načini za provođenje verifikacije, a oni se mogu izvesti u različitim kombinacijama zavisno od korištene tehnologije. Posmatrači trebaju biti svjesni ograničenja metoda verifikacije, a EOM treba pažljivo razmotriti kako je verifikacija urađena i da li je bilo ikakvih nedostataka u procesu verifikacije koji mogu omogućiti da malverzacije ili greške ostanu neotkriveni. Procedure glasanja i prebrojavanja koje se oslanjaju isključivo na povjerenje u poštenje izbornih zvaničnika i dobavljača ne mogu se ocijeniti kao procedure koje ispunjavaju opredjeljenja OSCE-a u pogledu demokratskih izbora.

Verifikacija može biti univerzalna ili pojedinačna. Univerzalna verifikacija implicira da bilo koja osoba ili grupa sa dovoljno stručnog znanja može potvrditi da izborni rezultati odgovaraju glasovima birača i da je proces proveden tačno. Pojedinačna verifikacija odnosi se na sposobnost bilo kojeg birača da potvrdi da je njegov konkretni glasački listić zabilježen ispravno i da odgovara njegovoj namjeri. Ako svi aspekti izbora, uključujući tačnost ukupnih rezultata mogu biti u potpunosti i nezavisno verificirani, za NTG se može reći da ga je od početka do kraja bilo moguće verificirati.

²⁶ Digitalni potpis je matematička funkcija koja omogućava bilo kome da verificira autentičnost i integritet date poruke, dokumenta ili softvera. On dokazuje da potpis pripada poznatom potpisniku (autentičnost) i da nije bio izmijenjen nakon trenutka potpisivanja (integritet).

4.7.1 Revizije

Verifikacija NTG procesa može se poduzeti putem revizija različitog tipa, uključujući reviziju funkcioniranja tehnologije, reviziju procedura kojih se pridržavalo u provođenju i osiguravanju sistema, te reviziju rezultata. EOM treba utvrditi koje su revizije zakonski obavezne i da li su ih provela nezavisna tijela. EOM treba pratiti provođenje revizija kad god je to moguće.

EOM treba provjeriti da li kriteriji i mehanizmi revizije pružaju relevantne informacije za sve nivoe NTG sistema, od konkretnog uređaja za glasanje do tabularnog prikaza rezultata. Mehanizmi revizije trebaju sačuvati tajnost glasanja, ali i otkriti da li je bilo nekih kršenja tajnosti glasanja. EOM treba razmotriti da li je predstavnicima političkih stranaka, kandidatima, domaćim posmatračima i drugim zainteresiranim stranama dozvoljeno da budu prisutni tokom revizija.

Drugo pitanje za EOM je da se razmotri da li je potrebna dodatna aktivnost po zakonu ako se u reviziji otkriju neusaglašenosti i kakav eventualni utjecaj to ima na rezultate. Zahtjev za revizijom je od male vrijednosti ako ne nameće neki oblik korektivne radnje u slučaju neusaglašenosti.

4.7.2 Evidencija revizije koju verificira birač i skenirani glasački listići

Kada se koriste uređaji s direktnim elektronskim registriranjem glasova (DER), univerzalna verifikacija može, u principu, biti postignuta korištenjem evidencije „revizije koju verificira birač“ (VVPAT). To znači, evidencija na papiru za bilo koji ili sve uređaje može se porediti sa elektronskim rezultatima putem djelomičnog ili potpunog ponovnog prebrojavanja. Mada korištenje VVPAT osigurava da je unakrsna provjera na raspolaganju za elektronske rezultate, taj mehanizam mora biti implementiran propisno kako bi se postigli ciljevi u pogledu transparentnosti i osiguralo povjerenje javnosti.

Ako NTG sistem na posmatranim izborima proizvede evidenciju na papiru, EOM treba razmotriti neke od aspekata. Prvo, EOM treba provjeriti da li evidenciju na papiru može verificirati birač prije nego što se elektronski glasački listić stvarno ubaci. Izbor birača treba biti jasno naveden i lako vidljiv biraču i ne smije biti u obliku crtičnog koda (bar code) ili drugih oznaka koje birač ne može tumačiti. EOM može razmotriti da li su obezbjeđeni mehanizmi da slijepi birači verificiraju svoje glasačke listiće. Birač treba imati priliku da otkáže svoj glas ako se evidencija na papiru ne poklapa sa onim za šta birač vjeruje da je sam odabrao. EOM treba također procijeniti da li su birači obaviješteni o funkcionalnosti VVPAT-a tako da znaju šta trebaju verificirati.

Drugi aspekt koji je važan za posmatranje je način na koji VVPAT osigurava tajnost glasanja. Naprimjer, evidencija na papiru koja se čuva u kontinuiranom skrolu može omogućiti da se glasovi povežu sa pojedinačnim biračima.

Treći aspekt predstavljaju tehnička pitanja, kao što je tip papira, štampa, rezanje i deponiranje papira u glasačke kutije, koja mogu znatno utjecati na efikasnost VVPAT-a. Naprimjer, štampači mogu prestati raditi ili ostati bez mastila i papira. Ako se problemi brzo

ne detektiraju i isprave, korisnost VVPAT-a je ograničena. Evidencija na papiru mora također biti dovoljno kvalitetna da dozvoli ponovno brojanje.

Četvrto, neki NTG sistemi štampaju evidenciju VVPAT-a i onda ih birači moraju uzeti i staviti u fizičke glasačke kutije. Ponekad birači slučajno ili namjerno ponesu te VVPAT evidencije sa sobom. EOM treba da procijeni kako to može utjecati na kasnije upravljanje potvrdama i na tačnost ponovnog prebrojavanja.

Peto važno pitanje za evidenciju VVPAT-a je da li se u praksi ona koristi u ponovnom prebrojavanju nakon izbora. EOM treba posmatrati sve revizije nakon izbora ili ponovna brojanja kako bi ocijenio da li proces ispunjava pravne zahtjeve. Kod revizije, vjerovatno će samo izvjestan procent evidencija na papiru biti provjeren. Evidencije na papiru koje će biti predmet revizije treba nasumice odrediti. Procent koji će biti provjeren treba biti dovoljan da pruži statistički dovoljan uzorak.

Skeniranje glasačkog listića može također pružiti univerzalnu verifikaciju ako se provodi na propisan način. U ovom slučaju, EOM treba procijeniti samo tehničke aspekte. Korišteni glasački listić treba odmah biti razumljiv biraču, a njegovo popunjavanje treba biti jednostavno i jasno. Kada se glasački listići skeniraju na glasačkim mjestima, biračima treba biti omogućeno da sami stave glasački listić u skener, bez pomoći i bez kršenja tajnosti njihovog glasa. Na nekim izborima, biračima su obezbijeđeni posebni rukavi koji osiguravaju privatnost a koje oni mogu koristiti da spriječe da bilo ko, uključujući i osobu koja biraču „pomaže“, vidi sadržaj glasačkog listića prilikom njegovog stavljanja u skener. Ako glasački listić nije popunjen na valjan način, uređaj to treba jasno pokazati biraču, i birač treba imati mogućnost da ubaci ispravan glasački listić.

Pošto su skeneri podložni grešci i prevari, važno je da barem neki glasački listići kasnije budu ručno prebrojani u postupku revizije i da, ako je potrebno, budu ponovno prebrojani. Revizije evidencije na papiru trebaju biti nasumične i u statistički relevantnom omjeru. EOM također treba utvrditi ukupnu marginu greške skenera i da li ima bilo kakvih odredbi za automatsko ponovno brojanje u slučaju da je razlika između dva kandidata unutar te margine greške.

4.7.3 Verifikacija i glasanje putem interneta

Za sisteme glasanja putem interneta, univerzalnu verifikaciju je teško obezbijediti bez ugrožavanja tajnosti glasanja, posebno u slučajevima kada su glasački listići veoma kompleksni. EOM treba pažljivo razmotriti procese verifikacije koji treba da pruže univerzalnu verifikaciju za glasanje putem interneta.

U nekim sistemima glasanja putem interneta, osigurani su mehanizmi za pojedinačnu verifikaciju. U principu, to znači da birač može provjeriti – kombinirajući nekoliko informacija – da li je njegov glas ispravno evidentiran prema njegovim namjerama. Nijedna pojedinačna informacija ne smije otkriti sadržaj glasanja, što bi prekršilo tajnost glasanja ako bi biraču omogućilo da dokaže trećim stranama kako je glasao. Tamo gdje se koriste takvi mehanizmi, zakonodavstvo treba uvijek obezbijediti da se obavi verifikacija kako bi se utvrdilo da li je došlo do falsificiranja ili ne i koje sankcije treba da se poduzmu u slučaju da je do toga došlo.

Moguća pitanja:

- Koje metode verifikacije se koriste da se dokaže integritet rezultata? Mogu li te metode rezultirati potpunom verifikacijom rezultata ili ima rupa u procesu verifikacije?
- Koliko je u praksi detaljan proces verifikacije koju provode organizacija i birači?
- Da li sve grupe posmatrača, predstavnici političkih stranaka i druge relevantne osobe imaju potpuni pristup posmatranju procesa verifikacije? Je li bilo koji takav pojedinac, ili grupa, pokušao pratiti proces verifikacije? Ako nije, iz kojih razloga nisu posmatrali rezultate?
- Koje su revizije poduzete i ko ih je izvršio? Šta se dešava u slučaju da revizija otkrije greške ili neusaglašenosti?
- Ako se koriste DRE sistemi glasanja na glasačkim mjestima, da li ti uređaji imaju evidenciju na papiru? Ako je tako, može li to verificirati birač prije nego što ubaci glasački listić?
 - Da li VVPAT čuva tajnost glasanja?
 - Može li VVPAT služiti kao pouzdan metod verifikacije, ili tehničke slabosti i slabosti dizajna umanjuju njegovu valjanost?
 - Da li se provode nasumične revizije VVPAT-a?
 - Jesu li tražena i provedena ponovna ručna prebrojavanja?
 - Da li su identificirani neki problemi sa samim VVPAT-om (štampanje, skladištenje)?
 - Da li je bilo neslaganja ili problema identificiranih kao rezultat djelomičnog ili potpunog ponovnog prebrojavanja VVPAT-a? Ako je tako, kako su oni razriješeni?
- Ako se primjenjuju uređaji za skeniranje glasačkog listića, da li njihovo korištenje čuva tajnost glasanja? Jesu li skenirani glasački listići na papiru predmet revizije ili se ponovno ručno prebrojavaju da bi se verificirali elektronički rezultati? Da li se verifikacija odvija prije ili nakon što se objave rezultati? Kako se rješavaju neusaglašenosti?
- Ako se koristi glasanje putem interneta, kako metode verifikacije osiguravaju verifikaciju od početka do kraja?
 - Da li su biraču dati bilo kakvi podaci tokom procesa glasanja u svrhu verifikacije koji mogu potencijalno prekršiti tajnost glasanja?
 - Koje su revizije provedene na sistemu i ko ih provodi?
 - Koje tipove verifikacije taj metod pruža (glasalo se kao što je namjeravano, evidentirano kako je glasano ili prebrojano kako je evidentirano)?
- Bez obzira na korišteni metod verifikacije, kakva je procjena procesa verifikacije od strane političkih stranaka, kandidata i grupa domaćih posmatrača?

4.8 Pristup za posmatrače, dokumentacija i druge mjere transparentnosti

Kao što je slučaj sa svakim izbornim procesom, integralni dio ocjene korištenja NTG-a je transparentnost sistema. Transparentnost koja se osigurava posmatranjem izbora ključni je element verifikacije izbornog procesa i izgradnje povjerenja javnosti. U isto vrijeme, transparentnost je važna za one koji imaju zadatak da osiguraju integritet izbornog procesa. Korištenje NTG-a također mora biti potpuno transparentno za izborne službenike i pravosudne institucije.

Ukupno gledano, na transparentnost mogu utjecati različiti faktori. Tamo gdje su bilo koja komponenta ili proces sistema tajni ili zaštićeni zakonom od otkrivanja, ukupna transparentnost je smanjena. Kako su izbori javni proces koji provode kolektivno birači, i koji se provodi za njih, kako bi se ostvarila osnovna ljudska prava, sistem elektronskog glasanja ne smije biti tajan na osnovu privatnog aranžmana između dobavljača i državnih vlasti. EOM treba, stoga, pažljivo razmotriti kako nezavisni posmatrači, predstavnici stranaka i birači mogu posmatrati proces elektronskog glasanja, kao i kako izborni službenici i pravosuđe mogu propisno ispuniti svoje obaveze nadzora.

Mada svi aspekti NTG-a ne mogu biti neposredno posmatrani, postoji izvjestan broj aktivnosti koje se mogu posmatrati i koje trebaju biti otvorene za posmatrače. To uključuje ne samo aktivnosti izbornih administratora i dobavljača u raspoređivanju, uspostavi i modificiranju sistema, već također aktivnosti organa koji provode certificiranje, testiranja i reviziju. U tom smislu, EOM treba razmotriti koji aspekti procesa mogu biti posmatrani, u načelu, i da li je posmatračima dozvoljen dovoljan pristup da to čine.

EOM treba evidentirati da li posmatrači uopće koriste prilike koje su im na raspolaganju. Razlozi za izostanak posmatranja mogu biti zanimljivi. Naprimjer, političke stranke ili grupe civilnog društva mogu navesti da nemaju kapacitet da efikasno prate ili mogu izvijestiti da pristup koji im je dat ne omogućava smisleni uvid u rad sistema. S druge strane, oni mogu navesti da imaju povjerenje u korištenje NTG.

Treba također uzeti u obzir i sva nastojanja koja čine izborna administracija ili dobavljači da na maksimum podignu transparentnost. To može uključiti ponudu domaćim grupama posmatrača i političkim strankama da nezavisno testiraju sistem NTG-a. Tome treba dodati i provjeru da li je izborna administracija pokušala identificirati dodatna sredstva da posmatračima omoguće pristup.

Općenito gledano, treba omogućiti praćenje testiranja političkim strankama, kandidatima i grupama domaćih posmatrača. Minimalno, EOM treba da provjeri da li su rezultati testiranja tim grupama stavljeni na raspolaganje. EOM treba također razmotriti koliko političke stranke, kandidati, grupe domaćih posmatrača, pripadnici akademske zajednice i druge grupe imaju dozvolu da sami testiraju tehnologiju. Mada prilike za vanjsko testiranje mogu neizostavno biti ograničene zbog sigurnosti, logistike i vremenskih ograničenja, postojanje takvog testiranja je pokazatelj transparentnosti.

Važan element analize uslova funkcioniranja sistema je identifikacija dokumenata koji stoje na raspolaganju. Postojanje relevantne dokumentacije ne dokazuje u potpunosti pouzdanost NTG-a. Međutim, odsustvo relevantne dokumentacije može ukazati na probleme. Odsustvo dokumentacije za rješavanje poznatih tehnoloških problema može reći više nego dokumentacija koja je na raspolaganju za provjeru.

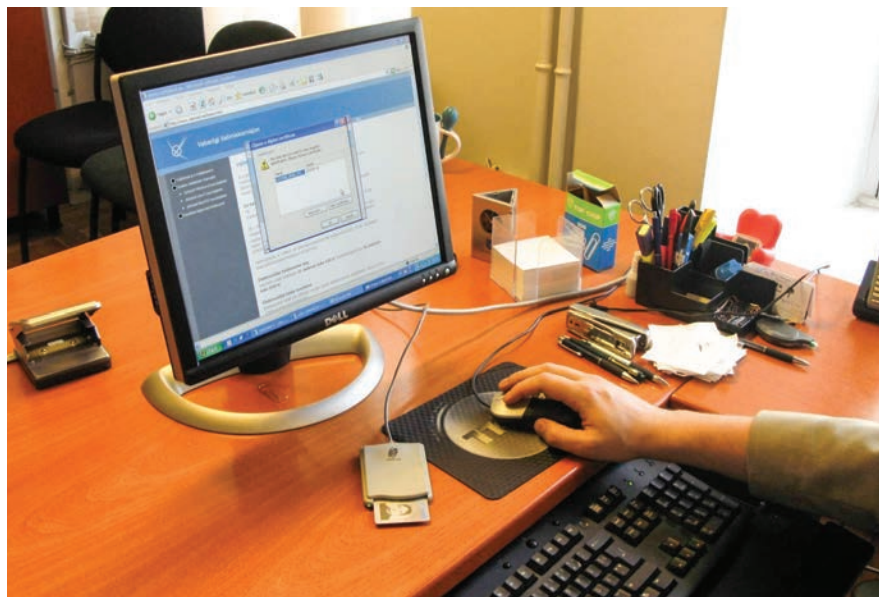
Drugi faktor koji utječe na ukupnu transparentnost je pitanje izvornog koda za softver koji se primjenjuje u NTG-u. Transparentnost je povećana ako je informacija o izvornom kodu dostupna javnosti. EOM treba odlučiti da li je izvorni kod za sav softver koji se koristi u NTG sistemu dostupan javnosti, ili barem registriranim posmatračima ili drugim relevantnim grupama. Javno predstavljanje izvornog koda može imati ograničenu vrijednost, osim ako javnost, uključujući političke stranke, kandidate i grupe domaćih posmatrača, ima priliku provjeriti da se taj izvorni kod, i sastavljeni softver kao njegov rezultat, zaista koriste u sistemu elektronskog glasanja. Mada je malo vjerovatno da će EOM imati vremena ili kapaciteta da ocjenjuje izvorni kod, ipak je važno da EOM utvrdi da li su i drugi dali konstruktivnu ocjenu, te da ocijeni njihove zaključke. Ako EOM ima pristup izvornom kodu, vlastima treba jasno staviti do znanja da sam pregled izvornog koda nije jednako što i certifikacija sistema ili njegova implementacija.

Čak i sa NTG-om, ključna mjera transparentnosti ostaje: da li glasačka mjesta i izborna tijela na višem nivou proizvode protokole na papiru o tabularnom prikazu rezultata tako da političke stranke, kandidati i grupe domaćih posmatrača mogu provjeriti rezultate na nižim nivoima u odnosu na rezultate koji su elektronski registrirani na centralnom mjestu. EOM treba utvrditi da li je to uslov.

Da bi bile efikasne, neke metode posmatranja, posebno pregled dokumenata, mogu zahtijevati pripremu unaprijed. Tamo gdje se NTG koristi na izborima, EOM treba pokušati dobiti relevantnu dokumentaciju unaprijed kako bi osigurala da dokumenti mogu biti blagovremeno prevedeni. EOM-i ne smiju potpisati nikakav sporazum o povjerljivosti da bi vidjeli dokumente ili posmatrali proces vezan za NTG pošto bi to moglo kompromitirati sposobnost EOM-a da izvještava nezavisno i nepristrasno.

Moguća pitanja:

- Da li su svi procesi vezani za korištenje NTG-a otvoreni za posmatranje EOM-a i domaćih posmatrača?
- Je li izborna administracija učinila napor da olakša pristup posmatračima?
- Koja dokumentacija je dostupna EOM-u i javnosti? Kako se dokumentaciji može pristupiti (samo fizički na papiru ili javno na internetu)? Da li postoje bilo kakvi izvještaji ili druga dokumentacija koja nije na raspolaganju (nepostojeća ili smatrana tajnom)? Da li postoje bilo kakve informacije ili dokumentacija kojoj izborna administracija sama nema pristup?
- Je li izvorni kod za softver NTG-a dostupan javnosti? Ako je tako, da li ga je provjerila ijedna grupa? Postoji li mehanizam za verifikaciju da je izvorni kod jedini koji se stvarno koristi na dan izbora?
- Jesu li protokoli sa rezultatima štampani i učinjeni dostupnim posmatračima i političkim strankama na svim nivoima, uključujući nivo glasačkog mjesta?

ESTONSKA IZBORNA KOMISIJA/PIIT VINKEL

Glasanje putem interneta u Estoniji, 2013. godine

5

Regionalna perspektiva: Uloga dugoročnih posmatrača i regionalnih analitičara

Kada se rasporedi puna ili ograničena EOM u državi koja koristi NTG u izbornom procesu, doprinos dugoročnih posmatrača (DP),²⁷ kao i kratkoročnih posmatrača (KP), bit će važni u davanju ocjene priprema i provođenja elektronskog glasanja, prebrojavanja i tabularnog prikaza rezultata. Njihovi zadaci će varirati prema tipu tehnologije, obliku i formi NTG-a, te ovisno od toga da li se NTG koristi u cijeloj zemlji i od načina na koji je NTG integriran u ukupni izborni proces.

²⁷ Kroz cijeli tekst, osim ako nije drugačije navedeno, pojam "dugoročni posmatrač" korisit se tako da uključuje i ulogu regionalnog analitičara u ODIHR-ovim misijama za ocjenu izbora.

Osnovni tim EOM-a treba adekvatno pripremiti DP-e za njihove zadatke tako što će im dati jasne i koncizne informacije o sistemu NTG-a i precizno definirati informacije i podatke koje treba prikupiti. Od DP-a se ne može očekivati da budu stručnjaci za pitanja NTG-a. Analitičar NTG-a treba biti svjestan da će posmatranje korištenja NTG-a biti samo jedan od brojnih zadataka za DP-e i da se posmatrači ne smiju usredsrediti na jedan aspekt izbornog procesa na štetu drugih.

DP-i će općenito biti usmjereni na četiri glavna aspekta korištenja NTG-a: tehničke i operativne pripreme koje vrše regionalna i lokalna izborna administrativna tijela, obuka izbornih službenika, kampanje obrazovanja birača i gledišta političkih stranaka, kandidata i organizacija civilnog društva na lokalnom nivou. DP-i će također moći dati informacije osnovnom timu o pitanjima i zabrinutosti lokalnih izbornih službenika i birača.

Tamo gdje će se NTG koristiti na glasačkim mjestima, DP-i trebaju pratiti kako se uređaji distribuiraju i ko to čini, kako se skladište prije postavljanja, ko ima pristup njima i koje su sigurnosne mjere uspostavljene radi sprečavanja neovlaštenog pristupa. DP-i trebaju pitati da li su isporučeni uređaji potpuno spremni za dan izbora ili je potrebno ažuriranje softvera, uključujući informacije o elektronskim glasačkim listićima i sigurnosti ili druge vidove ažuriranja softvera, te kako oni verificiraju autentičnost softvera ili njegove ažurirane verzije. Ako se glasački listići na mrežu postavljaju lokalno, DP-i trebaju pokušati pratiti kako se to čini, ko je odgovoran za obavljanje tog posla i koje sigurnosne mjere su uspostavljene. Takva posmatranja trebaju također uključiti i potencijalno testiranje NTG-a prije njegove službene upotrebe.

U zemljama gdje se koriste različite vrste NTG-a ili gdje NTG isporučuju različiti dobavljači, DP-i trebaju identificirati vrstu NTG-a koji će se koristiti u njihovim regionima i takve informacije prenijeti osnovnom timu.

DP-i trebaju razgovarati o NTG-u sa lokalnim i regionalnim izbornim službenicima. To će EOM-u pružiti bolje razumijevanje o tome kako ti službenici vide svoju ulogu u primjeni NTG-a i koliko se osjećaju adekvatno pripremljenim za svoje odgovornosti i bilo koje probleme ili greške koje se mogu pojaviti. DP-i trebaju također utvrditi koju ulogu imaju vanjski tehničari u pripremama za elektronsko glasanje i koliko su izborni službenici sposobni obezbijediti nadzor nad njihovim radom. DP-i trebaju pohađati sesije obuke za službenike na glasačkom mjestu kada je to moguće.

Treba posmatrati akcije obrazovanja birača. Naprimjer, DP-i mogu pokušati posmatrati koja se vrsta informativnih kampanja provodi u lokalnim medijima i utvrditi efikasnost takvih nastojanja, mada to može biti teško ocijeniti. DP-i trebaju također pitati da li javnost vrši testove i posmatrati ih. Posmatranje takvih testova može dati indikaciju ne samo o tome koliko se birači dobro osjećaju glasajući na tim uređajima, već i o potencijalnim pitanjima koja se tiču njihove upotrebljivosti i pouzdanosti.

Tokom svojih redovnih sastanaka sa lokalnim predstavnicima političkih stranaka i civilnog društva, DP-i mogu postaviti i pitanja o NTG-u. Posebno, treba da dobiju informacije o tome kako stranke i posmatrači planiraju posmatrati NTG i da li to rade ranije ili samo na dan izbora. DP-i trebaju ispitati pristup NTG sistemima koji stranke i domaći posmatrači moraju imati, da li ima bilo kakve dokumentacije koju nisu mogli dobiti (uključujući izvorne kodove), i da li imaju priliku testirati uređaje na bilo koji način.

Ako NTG ima i vid glasanja na daljinu putem interneta, uloga DP-a će biti ograničenija. Ipak, oni će i dalje trebati prikupiti informacije o obrazovanju glasača, kao i o bilo kojoj interakciji NTG-a sa tradicionalnim procesom glasanja – naprimjer, kako sistem sprečava da birači više puta ubace važeće glasačke listiće koristeći različite kanale.

Moguća pitanja:

- Koliko su izborni službenici upoznati i osjećaju li se ugodno u svojoj ulozi organizatora ili obezbjeđivanja nadzora nad korištenjem NTG-a?
- Koji su planovi za obuku izbornih službenika na nižem nivou? Koliko se čini da je takva obuka korisna u praksi?
- Kako će tehničko znanje biti osigurano na dan izbora, posebno u slučaju problema?
- Je li primljen dovoljan broj NTG uređaja i da li su primljeni i uspostavljeni blagovremeno?
- Kako se skladišti oprema za elektronsko glasanje? Koje sigurnosne mjere su uspostavljene da se spriječi namještanje rezultata? Ko ima pristup NTG uređajima i je li takav pristup protokolisan?
- Jesu li NTG sistemi povezani sa internetom? Ako je tako, koje sigurnosne mjere su uspostavljene da se zaštiti od mogućeg hakiranja?
- Hoće li elektronski glasački listić biti učitani (uploaded) i hoće li druga ažuriranja softvera biti urađena prije dana izbora?
- Jesu li materijali za obrazovanje birača dostupni? Koliko su široko rasprostranjena nastojanja na obrazovanju birača putem naručene vanjske usluge ili u lokalnim medijima?
- Jesu li neki testovi ili probe sa biračima planirane prije dana izbora? Ako je tako, koje su reakcije birača na uređaje? Jesu li bilo kakvi problemi identificirani kao rezultat tih proba?
- Koja su gledišta predstavnika lokalnih političkih stranaka i domaćih posmatrača u pogledu korištenja NTG-a na lokalnom području? Koliki je njihov pristup? Imaju li priliku da testiraju uređaje ili pregledaju dokumentaciju o procesu? Ako se ne čini da stranke ili grupe posmatrača nastoje pratiti korištenje NTG-a, koje razloge za to navode?

Izborni službenik izdaje potvrdu za glasanje biraču u Kazahstanu, 2005. godine

6

Uloga kratkoročnih posmatrača

U skladu sa ODIHR-ovom metodologijom posmatranja izbora, kratkoročni posmatrači mogu igrati ključnu ulogu u prikupljanju statističkih podataka koji se daju statistički analizirati u pogledu korištenja tehnologija elektronskog glasanja, prebrojavanja i tabularnog prikaza rezultata. Mada se generalni zadatak KP-a da posmatra elektronsko glasanje ne bi trebao razlikovati od posmatranja glasanja na papiru, informacije koje KP treba da traži bit će

drugačije, ovisno o sistemu koji se koristi u određenoj zemlji i obimu njegove implementacije. U tom pogledu, važan je adekvatan brifing od strane analitičara NVG-a u osnovnom timu. Analitičar NTG-a mora obavijestiti KP o glavnim elementima sistema i dati im specifične smjernice kako bi im pomogao da ocijene rad, sigurnost i upotrebljivost sistema. Treba posvetiti dovoljnu pažnju u tom brifingu dizajnu glasačkog listića i drugim elementima interakcije birača sa tehnologijom, uz potrebne opise hardvera i softvera samog NTG sistema. Ne može se očekivati da KP-i, kao ni DP-i, imaju tehnološko obrazovanje. Njihova obuka treba se usmjeriti na to kako posmatrati ispravan i siguran rad sistema NTG-a na dan izbora tako da mogu identificirati bilo koje razlike u praksi na glasačkim mjestima.

Poseban dio o elektronskom glasanju treba uključiti u paket za brifing KP-a. To će pomoći KP-u da ocijeni nivo pripremljenosti službenika na glasačkom mjestu u korištenju opreme kao i nivo povjerenja glasača i njihovog razumijevanja procedura. Pitanja o sistema elektronskog glasanja trebaju biti uključena u formulare za posmatranje koje popunjavaju KP-i. Pošto KP može biti neupućen u NTG općenito, formulari za posmatranje koje koriste KP-i moraju biti pažljivo i jasno dizajnirani tako da se dobiju relevantne, upotrebne informacije i izbjegne potencijalna pristrasnost. Tamo gdje se NTG koristi zajedno sa tradicionalnim procesima glasanja na papiru, osnovni tim i DP-i se trebaju pobrinuti da osiguraju da KP-i budu obučeni i raspoređeni tako da ne posvećuju nesrazmjernu pažnju pitanjima koja se tiču elektronskog glasanja.

Postoje neki aspekti elektronskog glasanja za koje se od KP-a može tražiti da ih prate tokom procesa glasanja. Ključni set pitanja uključuje tajnost glasanja, skladištenje NTG uređaja, upotrebljivost NTG uređaja, sigurnost, pridržavanje procedura od strane službenika na glasačkim mjestima i kako službenici rješavaju eventualne probleme koji iskrsnu.

Postavljanje glasačkih mjesta bit će jedan od prvih procesa koje KP-i prate (mada to mogu uraditi i DP-i ako se NTG uređaji postavljaju na glasačkom mjestu prije dana izbora). KP-i trebaju izvjestiti o tome da li proces postavljanja slijedi prethodno utvrđene protokole, uključujući i korake preduzete da se osigura da elektronska memorija ne sadrži nikakve glasove prije početka glasanja. KP-i trebaju posmatrati i sve testove koji se odvijaju tokom uspostave, bilo testove opreme za glasanje ili opreme za prijenos podataka na centralni server.

KP-i trebaju posmatrati gdje se uređaji skladište i kako je osigurano da birači tajno popunjavaju svoje glasačke listiće. Potencijalni problemi koje treba pratiti u ovom pogledu su skladištenje bez čuvara, nedostatak glasačkih kabina ili drugih sredstava da se osigura tajnost, te pretjerano svijetli kompjuterski ekrani koji čine da izbor birača bude vidljiv drugima. Drugi važan faktor je kako izborni službenici pomažu biračima i da li ta pomoć potencijalno krši tajnost glasanja.

KP-i trebaju procijeniti koliko se čini da su birači komotni pri korištenju uređaja. KP-i trebaju pratiti da li ima značajan broj birača kojima treba pomoć izbornih službenika ili drugih birača, ili birača kojima treba neobično dugo da glasaju. Upotrebljivost i funkcioniranje VVPAT uređaja treba također uzeti u razmatranje, ako je primjenljivo. KP-i mogu željeti da održe kratke intervju sa biračima van glasačkih mjesta da čuju o njihovim iskustvima i gledištima

u vezi sa procesom glasanja putem NTG-a. Dostupnost NTG-a ljudima sa invaliditetom, starijima ili osobama koje govore manjinske jezike drugi je važan aspekt upotrebljivosti sistema.

Fizička sigurnost NTG uređaja na glasačkim mjestima je treće pitanje. To se odnosi na to ko ima pristup opremi za glasanje i drugim komponentama sistema na glasačkom mjestu i da li neki dobavljačevi serviseri imaju pristup mašinama bez prisustva člana izbornog upravnog tijela. KP-i trebaju također posmatrati da li se neke sigurnosne mjere, koje su trebale biti uvedene, npr. pečati preko vanjskih sučelja, uistinu koriste. Dodatno, KP-i trebaju verifikirati (koristeći serijske brojeve ili druge jedinstvene kriterije identifikacije) da su NTG uređaji na glasačkim mjestima stvarno oni koji su tu trebali biti tu postavljeni (ako je ova informacija na raspolaganju).

Što se tiče provođenja procesa glasanja, KP-i treba da posmatraju da li se izborni službenici pridržavaju uspostavljenih procedura ili odstupaju od njih, što bi moglo ugroziti integritet procesa. To uključuje situacije gdje se NTG koristi kao alternativni sistem glasanja što zahtijeva da se posebna pažnja obrati na spisak birača kako bi se izbjeglo višestruko glasanje. KP-i trebaju također pokušati ocijeniti koliko službenici na glasačkom mjestu razumiju NTG. Oni trebaju također ispitati koji nivo obuke je obezbijeđen za službenike na glasačkom mjestu, te pratiti da li su priručnici vezani za NTG prisutni na glasačkom mjestu i da li ih službenici konsultiraju. KP treba da pita domaće posmatrače ili predstavnike političkih stranaka o njihovim gledištima o procesu na glasačkom mjestu i koliko su mogli pratiti proces.

Ako provedba elektronskog glasanja dozvoljava biračima na glasačkom mjestu da izaberu između glasanja elektronskim putem i glasanja na papiru, KP treba da posmatra kako se taj proces obavlja, što uključuje i to da li birači mogu izabrati svoj metod glasanja slobodno ili izborni službenici ili bilo koji drugi pojedinci preporučuju neki konkretni metod glasanja. Također je važno evidentirati da li su birači obilježeni prema metodi glasanja na biračkom spisku i da li se podudara broj birača koji su koristili svaki od metoda prilikom zatvaranja glasačkog mjesta.

KP treba posmatrati, ako je to primjenljivo, kako službenici rješavaju bilo koje probleme koji se pojave u vezi sa sistemom. Oni trebaju evidentirati šta im se čini da je problem i koliko dugo je trebalo da se ispravi i da li se ta ispravka čini efikasnom i u skladu sa propisima. Ovo uključuje kašnjenje u otvaranju glasačkih mjesta zbog vremena postavljanja uređaja koje je duže nego očekivano. KP-i trebaju procijeniti utjecaj na proces glasanja na posmatranim glasačkim mjestima; ako elektronski sistem ne radi, naprimjer, je li biračima data prilika da glasaju na papirnom glasačkom listiću ili su vraćeni sa glasačkog mjesta. Ako sistem ne otkaže, ako funkcioniра abnormalno, ili ako se procedure u vezi sa funkcioniranjem sistema ne primjenjuju propisno, KP-i trebaju posmatrati da li je incident zabilježen u protokolu na glasačkom mjestu koji se dostavlja izornoj komisiji na višem nivou i da li se taj prenos informacija stvarno i dešava.

KP-i trebaju posmatrati zatvaranje glasačkih mjesta i da li se to čini u skladu sa procedurama. Takve procedure trebaju uključiti propisnu dokumentaciju o postupku, okončanju obrade glasova, početku prebrojavanja, djelovanju bilo kojih mehanizama testiranja i verifikacije,

te bilo kojoj proceduri potrebnoj radi provjere integriteta rezultata. Oni moraju pratiti da li je protokol sa konačnim rezultatima štampan i stavljen na raspolaganje posmatračima i predstavnicima političkih stranaka i kandidata te stavljen na glasačko mjesto na uvid javnosti. KP-i trebaju posmatrati kako se rezultati prenose izbornim komisijama na višem nivou, da li se rezultati prenose putem elektronske komunikacije ili dostavljanjem hardverskih elemenata (kao što su memorijski stikovi ili CD-ROMovi).

Ako se dešava neposredna revizija evidencije na papiru kako bi se verificirali rezultati, KP-i trebaju posmatrati i izvijestiti o bilo kojem mehanizmu verifikacije i procedurama revizije evidencije na papiru koji su proizvedeni tokom korištenja NTG-a. Posmatranje ovog aspekta je od ključnog značaja za procjenu NTG-a i ono treba uključiti i provjeru da li se takvo ponovno ručno prebrojavanje evidencije na papiru čini na transparentan i odgovoran način. KP-i također trebaju posmatrati da li su otkrivene bilo kakve razlike u rezultatima procesa elektronskog tabularnog prikaza. Oni trebaju također izvijestiti šta je učinjeno u takvim slučajevima i koje su objašnjenje organi ponudili za te nedosljednosti.

Moguća pitanja:

- Da li je bilo nekih problema tokom postavljanja NTG uređaja na glasačkim mjestima? Ako jeste tako, jesu li izborni službenici bili sposobni da ih riješe? Jesu li se glasačka mjesta mogla otvoriti na vrijeme?
- Koji su koraci preduzeti da se osigura da elektronska memorija ne sadrži bilo kakve glasove prije početka glasanja? Je li to moguće verificirati?
- Da li postavka NTG uređaja na glasačkom mjestu štiti tajnost glasanja? Da li izborni službenici osiguravaju da birači svoje glasačke listiće tajno ubacuju, čak i ako im treba pomoć pri korištenju uređaja?
- Da li se stekao dojam da birači razumiju kako funkcioniraju NTG uređaji? Koji broj birača zahtijeva pomoć kako bi dovršili proces glasanja? Da li neki birači završavaju proces nakon što ga počnu, ali prije nego što ubace glas?
- Da li birači pristupaju sami NTG uređajima? Da li izborni službenici sprječavaju da dva ili više birača istovremeno koriste NTG uređaj?
- Da li je glasačko mjesto pretrpano? Koliko dugo birači moraju čekati da bi glasali? Postoji li dovoljan broj uređaja da to vrijeme čekanja bude razumno?
- Jesu li osobe sa invaliditetom i stariji birači sposobni koristiti uređaje bez pomoći? Ako se u procesu glasanja koriste manjinski jezici, može li im se pristupiti na uređaju bez teškoće?
- Ako neki od vanjskih portova ili drugih elemenata trebaju biti zapečaćeni tokom glasanja, mogu li KP-i verificirati da su pečati stavljeni?

- Da li neki izborni službenici ili tehničari rade ili rukuju sa NTG uređajima dok su tu prisutni posmatrači? Ako je tako, koji su razlozi navedeni za to?
- Da li se službenici pridržavaju uspostavljenih procedura, ili odstupaju od procedura? Iz kojeg razloga?
- Koliko se čini da izborni službenici razumiju proces? Jesu li u stanju rješavati probleme ako je potrebno? Ako nisu, ima li prisutnih tehničara koji su odgovorni za rješavanje problema? Ako ima problema sa uređajima u prisustvu KP-a, jesu li oni evidentirani u službenom protokolu i onda propisno prenešeni?
- Ako NTG nije na raspolaganju više od nekoliko minuta, da li birači glasaju sa papirnim glasačkim listićima ili trebaju čekati zamjenu uređaja? U slučaju skenera glasačkih listića, jesu li glasovi deponirani u privremenu glasačku kutiju? Da li ima birača koji odlaze a da nisu glasali?
- Koja su gledišta domaćih posmatrača i predstavnika političkih stranaka ili kandidata u vezi sa procesom glasanja na glasačkom mjestu?
- Da li su poštovane procedure zatvaranja? Je li primjerak rezultata na papiru po svakom uređaju i glasačkom mjestu štampan i stavljen na raspolaganje posmatračima i predstavnicima političkih stranaka? Jesu li te kopije također stavljene na uvid javnosti?
- Kako se rezultati sa glasačkih mjesta prenose na više nivoe izborne administracije? Poštuju li se procedure takvog prenosa? Ako ne, zašto ne?
- Da li se provode bilo kakve neposredne revizije rezultata na glasačkom mjestu?
- Da li birači mogu izabrati između glasanja elektronskim putem i glasanja na papiru? Jesu li prisiljeni da koriste jednu ili drugu opciju?
- Šta se dešava sa evidentiranim glasovima nakon dana izbora? Jesu li jedinice za skladištenje NTG sistema čišćene i, ako jesu, ko ih je čistio?

Posmatrači prate prikupljanje rezultata glasanja u Ruskoj Federaciji, 2006. godine

7

Izveštavanje: Ocjenjivanje i davanje preporuke

Od vitalnog je značaja da izveštavanje EOM-a o svim aspektima izbornog procesa bude činjenično, precizno i izbalansirano. Kada se koristi NTG, ocjene tih tehnologija trebaju doprinijeti ukupnoj ocjeni izbornog procesa. Ova ocjena treba također činiti osnov za bilo koje preporuke koje EOM može dati na tom području kako bi se pomoglo državama učesnicama OSCE-a da poboljšaju svoj izborni proces u skladu sa svojim opredjeljenjima.

Kada izbori uključuju korištenje NTG-a, izveštaji EOM-a će imati dio posvećen tom aspektu izbora. Mada će svaki član osnovnog tima imati odgovornost za prikupljanje informacija o korištenju NTG-a, analitičar NTG-a će imati primarnu odgovornost za objedinjavanje tih informacija, njihovu analizu i pisanje relevantnog dijela izvještaja.

Cilj tog dijela izvještaja je objasniti i dati ocjenu funkcija NTG sistema. Izvještavanje treba da bude što je moguće konciznije i mora biti razumljivo čitaocima koji nisu tehnički obrazovani, ali dovoljno dubinsko da prezentira iznijansirano razumijevanje. Mada je možda potrebno uključiti neke tehničke detalje o sistemu, to općenito treba da se stavi u fusnote ili anekse. Izvještavanje EOM-a o korištenju NTG-a treba identificirati pozitivne elemente procesa, kao i sve njegove slabosti. EOM treba imati na umu da se korištenje NTG-a ne može posmatrati izolirano, već kao dio šireg izbornog procesa. Prilikom ocjenjivanja, treba uzeti u obzir kako implementacija NTG-a utječe na druge aspekte procesa.

Mnoge ocjene koje se moraju dati o korištenju NTG-a dotiču se i uloga raznih članova osnovnog tima. Pravni analitičar treba raditi zajedno sa analitičarem NTG-a kako bi ocijenio da li pravni okvir adekvatno regulira korištenje NTG-a i da li ima bilo kakvih prigovora ili žalbi koje utječu na NTG. Zajedno sa političkim i medijskim analitičarem, analitičar NTG-a će ocijeniti politički i javni diskurs koji obuhvata korištenje NTG-a. Zajedno sa DP-ima, analitičar NTG-a će procijeniti sve regionalne disparitete u korištenju NTG-a kao i bilo koje pitanje koje se tiče njegove upotrebljivosti i testiranja. Istovremeno, politički analitičar i DP-i, zajedno sa analitičarem NTG-a, procijenit će mišljenja političkih stranaka, kandidata i drugih učesnika u izborima o sistemu, a analitičar izbora će procijeniti povratnu informaciju izborne administracije o NTG-u.

Osnov za davanje ocjene i preporuka o NTG-u su OSCE-ova opredjeljenja. Tamo gdje to odgovara, relevantna dobra međunarodna praksa treba se također uzeti u obzir, posebno kada se odnosi na detaljne aspekte provođenja NTG-a. Takve ocjene također trebaju uključiti važeće domaće zakonodavstvo.

Opredjeljenja i standardi se mogu sažeti u sedam principa razmatranih u dijelu priručnika koji govori o Osnovnim informacijama o posmatranje NTG-a. EOM-ove ocjene, zaključci i preporuke o korištenju NTG-a u datim izborima trebaju biti povezani s tim načelima. Sve to treba da se uzme u obzir u ocjeni koju radi misija o stepenu u kojem je korištenje NTG-a u skladu sa OSCE-ovim opredjeljenjima.

EOM treba da da relevantne preporuke kako korištenje NTG-a može biti poboljšano kroz modifikacije sistema, izmjene u upravljanju ili provedbi, ili izmjenama i dopunama zakona.

Ključno je da su te preporuke dobro promišljene, dobro sročene i u skladu sa gore navedenim načelima. Izborne preporuke u završnom izvještaju su mjerila kojim se treba rukovoditi u svakom izbornom procesu i u nastavku rada do sljedećih izbora.

Mada je važno da preporuke budu dobre i primjenjive, također je ključno da preporuke u pogledu NTG-a budu razumljive za one koji nisu specijalisti. Te preporuke trebaju biti potkrijepljene konkretnim nalazima o nedostacima i mogućnostima poboljšanja sadašnje prakse kako bi bila usklađenija sa dobrom praksom. Također je važno da preporuke ne budu u međusobnoj kontradikciji i da su koherentne.

U svakom setu svih datih preporuka, neke preporuke će generalno biti prioritetne preporuke radi rješavanja suštinskih promjena od velike hitnosti ili važnosti. Potrebno je napraviti

izbalansiranu ocjenu o tome da li se neke od preporuka vezanih za NTG kvalificiraju kao prioritete.

Kada su nedostaci ozbiljniji, verifikacija rezultata nije moguća, ili kada se čini da daljnja primjena NTG-a podriva povjerenje javnosti u izborni proces, EOM može odlučiti da preporuči da se korištenje NTG-a iznova razmotri sve dok se ta pitanja ne prevaziđu.

Izborni službenik obučava izborne administratore kako se koriste mašine za elektronsko glasanje s direktnim snimanjem u Sjedinjenim Državama, 2006. godine

8

Provedba preporuka

Uspješno praćenje provedbe preporuka zavisi uveliko od političke volje da se poboljša izborni proces prije sljedećih izbora. Države učesnice OSCE-a su se nekoliko puta iznova opredijelile da će provoditi preporuke i naglasile ulogu ODIHR-a u pružanju pomoći.²⁸ Države učesnice sve više izvještavaju tijela OSCE-a o svojim iskustvima u provedbi ODIHR-ovih izbornih preporuka. Članice Međunarodne organizacije za posmatranje izbora koje su potpisnice Deklaracije o načelima međunarodnog posmatranja izbora iz 2005. godine također sve više naglašavaju značaj provedbe preporuka, kako od samih vlada tako i od

28 Deklaracija samita OSCE-a, stav 26, "Elections", Istanbul 19. novembar 1999; OSCE Ministerial Council, Decision No. 5/03, "Elections", Maastricht, 1-2. decembar 2003. godine; OSCE Ministerial Council, Decision No. 19/06, "Strengthening the Effectiveness of the OSCE", Brussels, 4-5. decembar 2006. godine; vidjeti sve na <<http://www.osce.org/mc/66113>>.

međunarodne zajednice, što može potencijalno dati jači zamah tom procesu, idealno kroz koordinaciju aktivnosti na provedbi preporuka.²⁹

U skladu sa ODIHR-ovim Priručnikom za posmatranje izbora, posmatranje izbora nije samo sebi cilj, već mu je namjera pomoći državama učesnicama OSCE-a u provedbi njihovih opredjeljenja vezanih za izbore. Maksimalna korist od posmatranja izbora može se postići samo ako su preporuke koje daje u potpunosti i ozbiljno uzete u razmatranje i efikasno provedene. Efikasan proces provedbe preporuka može poboljšati utjecaj i korist od aktivnosti posmatranja izbora. To je sastavni dio izbornog ciklusa i treba ga početi čim se objavi završni izvještaj sa preporukama.

Dijagram 1: Ciklus posmatranja izbora

Nakon objavljivanja završnog izvještaja sa preporukama, ODIHR generalno preduzima naknadnu posjetu kako bi prezentirao završni izvještaj i njegove preporuke učesnicima u izbornom procesu. Te posjete predstavljaju prvi korak u sveobuhvatnom procesu provedbe preporuka i služe kao podsjetnik državama učesnicama OSCE-a između izbora na njihove obaveze da poboljšaju svoj izborni proces u skladu sa opredjeljenjima OSCE-a. Usto, te posjete pružaju bolje razumijevanje o volji i sposobnosti država da se pozabave konkretnim preporukama u budućnosti. Te posjete radi predstavljanja završnih izvještaja također služe kao podsjetnik na ODIHR-ovu ekspertizu i njegovu sposobnost da pomogne tako što će dati

29 "Declaration of Principles for International Election Observers and Code of Conduct for International Election Observers", United Nations, et. al., New York, 27. oktobar 2005. godine, <<http://www.osce.org/odihr/elections/16935>>.

komentare na nacрте zakona koji uključuju elemente NTG-a ili pružanjem stručnog znanja o posebnim tehničkim aspektima NTG-a u izbornom procesu.

Nakon predstavljanja završnog izvještaja EOM-a, kasnije posjete pružaju priliku da se različiti aspekti pomoći ODIHR-a pogledaju detaljnije i dublje. Kasnije posjete usmjerene su na tehničku pomoć državi članici uz dublju tehničku procjenu, što uključuje preporuke o posebnim područjima od interesa. Primjeri uključuju davanje tehničkih savjeta da bi se poboljšala transparentnost, sigurnost i mogućnost verifikacije NTG-a korištenog u izbornom procesu. Kasnije posjete su osmišljene na osnovu ODIHR-ove ocjene i najefikasniji su način da se pozabavi prethodnim preporukama.

Pomoć u praćenju provedbe preporuka u vezi sa NTG-om može imati oblik savjeta državi učesnici o tome kako bolje pristupiti pitanju NGT-a. Takav savjet može dati ocjenu konteksta prije ili neposredno nakon što je donesena politička odluka da se koriste NTG sistemi, a može pomoći u ocjeni generalne izvodljivosti takvog jednog nastojanja. Takva ocjena treba uvijek uključiti punu ocjenu elektronskih i neelektronskih opcija za glasanje. Pravna mišljenja predstavljaju drugo područje gdje se može pružiti pomoć, često kroz davanje komentara na nacrt izbornog zakona u pogledu NTG-a. Treće, mogu se organizirati posjete eksperata kako bi se ocijenilo probono instaliranje NTG-a ili glasanje putem interneta. Kao i uvijek, ODIHR je spreman pomoći državama učesnicama u tim nastojanjima na njihov zahtjev.

Moguća pitanja:

- Jesu li planirane ikakve promjene za uključivanje NTG-a ili su u toku i, ako jesu, kakve su to promjene i jesu li u skladu sa prethodnim preporukama i dobrom međunarodnom praksom?
- Ima li prostora za ODIHR da pomogne u provedbi preporuka o NTG-u?
- Koji oblik pomoći bi najviše odgovarao kod pružanja podrške državi učesnici i njenim institucijama da provedu prethodne preporuke i svoj izborni proces bliže usklade sa OSCE-ovim opredjeljenjima u pogledu NTG-a?

Aneksi

Aneks A: Korisna terminologija

Kada god se bavimo korištenjem IKT-a u izbornom procesu, važno je jasno razumjeti terminologiju i procedure vezane za NTG, posebno pošto je to tehnički i kompleksan proces. U sljedećim definicijama, objašnjeni su termini koji se obično koriste u vezi sa NTG-om. Članovi osnovnog tima trebaju usvojiti dosljednu terminologiju u svom izvještavanju kako bi se izbjegla svaka zabuna oko toga šta je uočeno.

- ❑ **Revizija** je ocjena sistema u tome da li ispunjava prethodno definirane kriterije ili ne. Rezultat takve ocjene može biti revizijski izvještaj ili certifikat.
- ❑ **Kriptografija** je tehnika održavanja komunikacije (podataka) zaštićenim od bilo koje treće strane.
- ❑ **Uništavanje podataka** je metod koji služi da se podaci učine neupotrebljivim kada više nisu potrebni, tako da se ne mogu ponovo pronaći. To se može uraditi na razne načine, najčešće putem magnetnog, fizičkog ili termalnog uništenja sredstva za pohranjivanje.
- ❑ **Digitalni potpis** je matematička funkcija koja omogućava bilo kome da verificira autentičnost i integritet date poruke, dokumenta ili softvera. On dokazuje da ga je potpisao poznati potpisnik (autentičnost) i da nije bio izmijenjen nakon samog potpisivanja (integritet).
- ❑ **Distribuirani DoS napad** (dDoS) je napad na kompjuterski sistem ili mrežu u kojem se jednostavni automatizirani zahtjev ponavlja veoma učestalo sa ciljem zatrpavanja sistemskih linija veze ili kapaciteta kompjutera.
- ❑ **Mogućnost verifikacije od početka do kraja** je funkcija NTG sistema koja omogućava validaciju rezultata na univerzalnoj i/ili pojedinačnog osnovi. Sistemi sa univerzalnom mogućnošću verifikacije pružaju sredstva da nezavisna treća strana utvrdi da je o rezultatu izbora izviješćeno pošteno i bez manipulacije, bilo putem ručnih ili matematičkih provjera. Na pojedinačnom nivou, birači imaju mogućnost da verificiraju da je njihov glas ubačen kako je namjeravano, pohranjen kako je ubačen i, idealno, prebrojan kako je evidentiran.
- ❑ **Hakiranje** je aktivnost čija je namjera otkriti i iskoristiti slabosti kompjuterskog hardvera, softvera ili kompjuterskih mreža koje bi mogle omogućiti neovlašteno korištenje sistema.

- ❑ **Događaj na kojem se potpisuje ključ** je sastanak (uglavnom o glasanju putem interneta) na kojem bitni članovi tijela za upravljanje izborima stvaraju tajni elektronski „ključ“ koji se koristi za zaštitu integriteta elektronskog glasanja. Ovaj ključ je često podijeljen na nekoliko dijelova, pohranjen na zasebnim pametnim karticama (smart cards), koje onda čuvaju pojedinačni članovi tijela za upravljanje izborima sve do zatvaranja izbora. Tada se ovi članovi ponovo sastaju da svoje dijelove objedine, otvore elektronsku glasačku kutiju i počnu dešifriranje elektronskih glasova, slično procesu zatvaranja i prebrojavanja papirnih glasačkih listića.
- ❑ **Podjela dužnosti** znači da je potrebno da barem dvoje ljudi rade na sistemu istovremeno, čime se omogućava da vrše uzajamne provjere postupanja kako bi se spriječile malverzacije.
- ❑ **Izvorni kod** je tekst koji čovjek može čitati, a napisan je specifičnim kompjuterskim jezikom koji može biti odmah preveden u set kompjuterskih uputstava tj., izvršivi program.
- ❑ **Upotrebljivost** se definira kao analiza lakoće korištenja i učenja tehnologije.
- ❑ **Potvrde o pravu glasa** mogu biti lične karte birača; jedinstvene, jednokratne lozinke; pametne kartice; ili druga sredstva koja nedvojbeno identificiraju korisnika kao osobu sa pravom glasa.
- ❑ **Trag provjere na papiru koju je verificirao birač** (VVPAT) je evidencija na papiru koju vode sistemi za elektronsko glasanje, a omogućavaju biraču da verificira evidentirani glas, idealno prije nego što se glas stvarno ubaci; sistemi sa VVPAT-om nude mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja.

Aneks B: Glavna kontrolna lista

- U kakvom okruženju je uveden NTG? Da li je bilo javne debate o potrebi i modalitetima NTG-a? Da li je postignut opća politička saglasnost ili je bilo podjela oko ovog pitanja? Da li je postignuto opće povjerenje javnosti u izborni proces i provođenje izbora prije uvođenja elektronskog glasanja?
- Da li je NTG uveden postepeno, sa dovoljno vremena da se potencijalni problemi otkriju i isprave, te vremena da se birači upoznaju sa sistemom?
- Kakav je izborni proces u kojem se koristi NTG sistem u poređenju sa procesom glasanja zasnovanom na papiru u pogledu ispunjavanja temeljnih principa istinskih demokratskih izbora? Šta je dodana vrijednost korištenja NTG-a u zemlji? Da li postoje rezervni planovi u slučaju da tehnologija zakaže?
- Ako se koristi zajedno sa sistemom glasanja na papiru, kako korištenje NTG-a utječe na provođenje ostatka izbornog procesa?
- Da li je sistem NTG certificiran u transparentnom procesu od strane kvalificiranog nezavisnog tijela, kako po domaćem zakonodavstvu tako i u skladu sa dobrom međunarodnom praksom?
- Da li su sistem NTG-a i njegove komponente sveobuhvatno testirani prije uvođenja i potom periodično?
- Koliko su birači, izborni administratori i posmatrači u stanju razumjeti i koristiti sistem? Koje vještine su potrebne da oni postanu obrazovani korisnici? Koja vrsta obuke ili obrazovanja birača bi mogla razviti ove vještine?
- Jesu li nekim pojedincima ili grupama, između ostalih političkim strankama i domaćim posmatračima, zakonom dozvoljeno da provode vlastite testove, procjene ili analizu dokumentacije?
- Da li međunarodni posmatrači imaju puni pristup procesu i dokumentaciji, npr. izvještajima o certifikaciji, testiranju, verifikaciji i reviziji?
- Koliko je javnost vjeruje u to da se NTG na datim izborima provodi u skladu sa demokratskim načelima?
- Je li tajnost glasanja zagantirana?
- Da li su zahtjevi i procedure vezani za sigurnost uspostavljeni na svakom nivou sistema? Da li oni u praksi osiguravaju zaštitu od vanjske intervencije, unutrašnje manipulacije i tehnoloških grešaka?
- Je li proizvedena evidencija na papiru koju birač može verifikirati kako bi se osiguralo da je biračev izbor evidentiran tačno, te da se stvori mogućnost za posmatrača bez tehničkog stručnog znanja da prate ponovno prebrojavanje? Ako nije, koje mjere osiguravaju univerzalnu verifikaciju rezultata od početka do kraja?

- ❑ Da li pravni okvir uzima potpuno u obzir implikacije novih tehnologija, kao što je adekvatno pružanje pristupa posmatračima, revizije sistema i druge mjere transparentnosti, kao i mogućnost za ponovno prebrojavanje, obavezne revizije rezultata i pravno osporavanje izbornih rezultata?
- ❑ Mogu li se uvesti bilo koje promjene zakona ili prakse u pogledu NTG-a koje bi poboljšale provođenje izbora i ispunjavanje OSCE-ovih opredjeljenja? Ako je tako, koje su to promjene?
- ❑ Da li postoji jasna podjela odgovornosti između dobavljača, regulatornih agencija i izbornih službenika kako bi se potpuno osigurala odgovornost i efikasan odgovor u slučaju problema?

Aneks C: Kodeks ponašanja za OSCE-ove/ ODIHR-ove izborne posmatrače

- ❑ Posmatrači će sačuvati strogu nepristrasnost pri obavljanju svojih dužnosti i ni u jednom trenutku neće javno izražavati ili pokazivati bilo kakve predrasude ili preferencije u vezi sa domaćim vlastima, strankama, kandidatima ili u pogledu bilo kog pitanja u toku izbornog procesa.
- ❑ Posmatrači će izvršavati svoje dužnosti na nenametljiv način i neće se miješati u izborni proces. Posmatrači mogu postavljati pitanja izbornim zvaničnicima i mogu im skrenuti pažnju na nepravilnosti, ali ne smiju davati instrukcije niti poništavati njihove odluke.
- ❑ Posmatrači će ostati na dužnosti tokom cijelog dana izbora, kao i za vrijeme posmatranja prebrojavanja glasova te, ukoliko su takve instrukcije date, i tokom faze izrade tabelarnog pregleda rezultata.
- ❑ Posmatrači će sve zaključke zasnivati na svojim ličnim zapažanjima ili na osnovu jasnih i ubjedljivih činjenica ili dokaza.
- ❑ Posmatrači neće iznositi nikakve komentare u medijima u vezi sa izbornim procesom ili o suštini svojih zapažanja, a svaki komentar u medijima će biti ograničen na uopćene informacije o posmatračkoj misiji i ulozi posmatrača.
- ❑ Posmatrači neće preduzimati nikakve nepotrebne ili neprikladne rizike. Sigurnost svakog posmatrača ima prednost nad svim drugim pitanjima.
- ❑ Posmatrači će sve vrijeme nositi propisanu identifikaciju koju je izdala država domaćin ili izborna komisija i identificirati se svakoj vlasti na zahtjev.
- ❑ Posmatrači će poštovati sve nacionalne zakone i propise.
- ❑ Posmatrači će iskazivati najviši nivo lične diskrecije i profesionalnog ponašanja u svakom trenutku.
- ❑ Posmatrači će prisustvovati svim brifinzima i debriefinzima misije i pridržavati se plana raspoređivanja i svih drugih instrukcija koje daje OSCE-ova/ODIHR-ova izborna posmatračka misija.

Aneks D: Odabrana OSCE-ova opredjeljenja, dokumenti s primjerima dobre prakse i relevantni sudski predmeti

OSCE-ova opredjeljenja u vezi sa izborima

OSCE-ov Kopenhagenski document iz 1990.

- (6) Države članice izjavljuju da je volja naroda izražena kroz slobodne i vjerodostojne izbore osnova za autoritet i zakonitost svih vlada. Države članice će u skladu s tim poštovati pravo svojih građana da preuzmu ulogu upravljanja svojom zemljom, bilo direktno ili preko predstavnika koje su slobodno izabrali tokom poštenih izbornih procesa.
- (7) Da bi osigurale da volja naroda služi kao temelj vlastima države, države članice će
 - (7.1) održavati slobodne izbore u razumnim intervalima, kao što je zakonom utvrđeno;
 - (7.2) dozvoliti da se sva mjesta u bar jednom domu narodnih zakonodavnih tijela biraju putem neposrednih izbora;
 - (7.3) garantovati opće i jednako pravo glasa za sve punoljetne građane;
 - (7.4) osigurati da se glasa tajnim glasačkim listićima ili drugom primjerenom glasačkom procedurom, da se glasovi prebrojavaju i o njima izvještava pošteno, kao i da zvanični rezultati budu javno objavljeni;
 - (7.5) poštovati pravo građana da se bez diskriminacije kandidiraju za političke ili državne funkcije, bilo pojedinačno ili kao predstavnici političkih stranaka ili organizacija;
 - (7.6) poštovati pravo pojedinaca ili grupa da uz potpunu slobodu osnivaju sopstvene stranke ili druge političke organizacije i pružiti takvim političkim strankama i organizacijama potrebne zakonske garancije koje bi im omogućile da se takmiče jedne s drugima uz isti tretman pred zakonom i pred vlastima;
 - (7.7) pobrinuti se da zakon i javna politika omogućavaju da se političke kampanje provode u pravičnoj i slobodnoj atmosferi u kojoj ni administrativne radnje, ni nasilje, ni zastrašivanje ne sprečavaju političke partije i kandidate da slobodno predstavljaju svoja gledišta i svoje kvalifikacije, niti glasače da saznaju i raspravljaju o njima i da daju svoj glas bez straha od odmazde;
 - (7.8) osigurati da ne postoji nijedna zakonska ili administrativna prepreka neometanom i nediskriminatornom pristupu medijima za sve političke grupacije i pojedince koji žele učestvovati u izbornom procesu;

- (7.9) pobrinuti se da će kandidati koji su dobili potreban broj glasova koje zahtijeva zakon na vrijeme biti postavljeni na funkcije i da će im biti dozvoljeno da ostanu na funkciji dok im ne istekne mandat ili se završi na drugi način reguliran zakonom koji je u skladu sa demokratskim parlamentarnim i ustavnim procedurama;
- (8) Države članice smatraju da će prisustvo posmatrača, i domaćih i stranih, poboljšati izborni proces u državama u kojima se održavaju izbori. One stoga pozivaju posmatrače iz svih drugih država članica OSCE-a i svih odgovarajućih institucija i organizacija koje to žele, da posmatraju tok njihovih državnih izbornih procedura, u mjeri u kojoj zakon to dozvoljava. One će takođe nastojati da olakšaju pristup izbornim procedurama na nižim nivoima od državnog. Takvi posmatrači se neće miješati u izborne procedure.

OSCE-ov Moskovski dokument iz 1991.

- (24) Države učesnice ponovno potvrđuju pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života, doma, prepiske i elektronskih komunikacija. Kako bi se izbjeglo bilo kakvo neprilično ili proizvoljno miješanje države u područje pojedinačnog, što bi bilo štetno za bilo koje demokratsko društvo, ostvarenje ovog prava bit će podložno samo onim restrikcijama koje su propisane zakonom i u skladu sa međunarodno priznatim standardima ljudskih prava. Posebno, države učesnice će osigurati da će se pretresi i pljenidbe privatnih prostorija i imovine i hapšenja osoba vršiti samo u skladu sa standardima koji su pravosudno provodivi.

Dokumenti s primjerima dobre prakse

Aldana, Gustavo, *Observing the Use of Electoral Technologies: A Manual for OAS Electoral Observation Missions*, (Washington DC: General Secretariat of the Organization of American States, 2010), <<http://www.oas.org/es/sap/docs/Technology%20English-FINAL-4-27-10.pdf>>.

Caarls, Susanne, *E-voting handbook, Key steps in the implementation of e-enabled elections* (Strasbourg: Council of Europe, 2011), < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/ID10322%20GBR%206948%20Evoting%20handbook%20A5%20HD.pdf >.

Council of Europe, Rec(2004)11 "Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting", Brussels, 30 September 2004, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

Goldsmith, Ben, *Electronic Voting & Counting Technologies: A Guide to Conducting Feasibility Studies* (Washington DC: International Foundation for Electoral Systems, May 2011), <http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2011/Electronic_Voting_and_Counting_Tech_Goldsmith.pdf>.

"Guidelines on Certification of E-voting Systems", Council of Europe, November 2011, < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf >.

"Guidelines on Transparency of E-enabled Elections", Council of Europe, November 2011, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf >.

Handbook on Observing Electronic Voting, 2nd Edition, (Atlanta: The Carter Center, January 2012), <http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/Carter-Center-E_voting-Handbook.pdf>.

"Report on the Compatibility of Remote Voting and Electronic Voting with the Standards of the Council of Europe", European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 12-13 March 2004, <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.

Goldsmith, Ben and Holly Ruthrauff. *Implementing and Overseeing Electronic Voting and Counting Technologies*. Washington, DC: IFES and National Democratic Institute. 2013.

Sudski predmeti

Austrija: Ustavni sud, Presuda od 13. decembra 2011. godine u vezi sa Saveznim studentskom izborima 2009. godine (V86-96/11), <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/attachments/7/6/7/CH0006/CMS1327398738575/e-voting_v85-11.pdf>.

Estonija: Dom za reviziju Ustava, Presuda od 1. septembra 2005. godine, u vezi sa Peticijom Predsjednika Republike (3-4-1-13-05), <<http://www.nc.ee/?id=381>>.

Finska: Vrhovni upravni sud, Presuda od 4. septembra 2009. godine, u vezi sa Općinskim izborima u Finskoj 2008. godine (687/1/09), <<http://www.kho.fi/paatokset/46372.htm>>.

Njemačka: Savezni ustavni sud, Presuda od 3. marta 2009. godine u vezi sa saveznim izborima za Bundestag, 2005. godine (2 BvC 3/07, 2 BvC 4/07), <<http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/press/bvg09-019en.html>>.

Korištenje informacijskih i komunikacijskih tehnologija na izborima znatno je povećano posljednjih godina. Danas, mnogi izborni procesi na neki način koriste ove nove tehnologije (od registracije glasača do tabulacije rezultata). Nove tehnologije se u nekim zemljama koriste i za glasanje i za prebrojavanje glasova, što je otvorilo neka pitanja o tome do koje su mjere takve aplikacije u skladu sa opredjeljenjima Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) i s drugim međunarodnim dobrim praksama za demokratske izbore.

Priručnik za posmatranje novih tehnologija glasanja dizajniran je tako da pruži osnovne smjernice svim ODIHR-ovim Izbornim posmatračkim misijama o tome kako posmatrati korištenje novih tehnologija glasanja u toku izbornog procesa. Izrađen je kao dio ODIHR-ovih kontinuiranih nastojanja da poboljša svoju metodologiju te poveća profesionalnost u posmatranju nekih posebnih aspekata izbora. Ovaj priručnik daje praktične smjernice kako bi se posmatranje novih tehnologija glasanja integriralo u praksu posmatranja izbora. On nadopunjuje ODIHR-ov *Priručnik za posmatranje izbora* i druge publikacije koje je ODIHR objavio, te bi se stoga trebao čitati zajedno s njima.

Pored toga što ga koriste OSCE-ove/ODIHR-ove posmatračke misije na izborima, ovaj priručnik je relevantan i za druga međunarodna nastajanja na planu posmatranja izbora te za rad grupa građana posmatrača na izborima.

